

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 2(14)

Київ 2006

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)я43
М43

Редакційна колегія

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор
Гайченко В. А., д-р біол. наук, проф. — заступник головного редактора
Савєвич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор
Марусєва О. А. — відповідальний секретар
Чирков В. М. — відповідальний редактор за випуск

Економічні науки і менеджмент

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Титова Н. А., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Ніколенко Ю. В., д-р екон. наук, проф., Криклій А. С., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф.

Політичні науки

Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Горбатенко В. П., д-р політ. наук, проф., Кирилук Ф. М., д-р філос. наук, проф., Храмов В. О., д-р політ. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф., Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Коломінський Н. Л., д-р психол. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф., Сагач Г. М., д-р пед. наук, проф.

Юридичні науки

Бабкін В. Д., д-р юрид. наук, проф., Коваленко В. В., д-р юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Скрипнюк О. В., д-р юрид. наук, проф., Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф.

Рекомендовано Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 3 від 29 березня 2006 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М43 Наукові праці МАУП / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. — ISBN 966-608-120-2

Вип. 2(14). — 2006. — 196 с. — Бібліогр. в кінці ст. — ISBN 966-608-655-7

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки і менеджменту, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, у якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, менеджменту, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

ББК 65.9(4УКР)я43+88я43

ISBN 966-608-120-2
ISBN 966-608-655-7

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2006

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ І МЕНЕДЖМЕНТ	5	Борщ В.В., Осоченко І. В. Методи прийняття рішень у менеджменті	61
Сєвка В. Г., Мальцева М. Ю. Будівельний потенціал як складова розвитку економіки країни	5	Солопенко Р. І., Солопенко Р. Р. Економічне обґрунтування управлінських рішень, пов'язаних із системою кадрового менеджменту транспортного підприємства.....	64
Савельєва Т. М. Проблеми розвитку великих корпоративних структур в економіці України	9	Шульжик Ю. О. Проблема прогнозування динаміки одно- та різномісних об'єктів з нелінійними зв'язками	69
Мамонова Н. В., Москвіна А. О. Про пріоритети створення умов сталого конкуреноспроможності країни	14	Морозова Н. І. Проектна діяльність в організації та структурні зміни в управлінні нею	75
Крочук В. М. Методичні аспекти аудиту доходів і витрат транспортного підприємства	18	Стрельчук А. С., Пенцов О. С. Автоматизовані системи управління в роботі організації державної і недержавної форм власності	81
Нгуєн Тхі Тхань Тінь Основні напрями, механізми і завдання інтеграції В'єтнаму в економічну та фінансову регіональну й світову системи	22	Смерічевська С. В. Інновації в освіті та основні підходи до їх вивчення	85
Бовтрук Ю. А. Валютна інтеграція як сучасна риса розвитку світового господарства	28	ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	89
Гнезділова Н. М. Інтеграційні процеси системи освіти в Україні	34	Маркова С. В., Баран О. В. Українська геополітика: сучасні проблеми і тенденції	89
Бойченко Е. Б. Гендерний аналіз кон'юнктури ринку праці Донецької області	38	Панкевич О. З. Реалізація принципу розподілу влади у США (зовнішньополітичний аспект)	96
Макаровська Т. П. Інформаційна безпека України як передумова її вступу до СОТ	45	Горбатенко І. А. Політологія як чинник консолідації українського суспільства	101
Рябченко І. М., Баранов Ю. В., Гагарін В. В., Хіврич І. Ю., Лаврушко Л. Г. Розробка моделі для вирішення задачі прогнозування	48	Кран А. П. Сутність політичної стабільності: індикатори і функції	107
Дідик Я. М. Використання математичних моделей для планування рекреаційного природокористування ...	51	Шевченко О. М. Військовий потенціал та ядерна програма Пакистану	114
Бараболя В. І., Крутовий Ж. А., Касілова Л. О., Мамонова Н. В. Актуальні напрями вдосконалення вищої освіти в Україні	54	Білошицький С. В. Національні інтереси України в умовах глобалізації світових процесів	120
Мамонов К. А., Савченко М. М. Вибір напрямів цільових методів удосконалення професійної підготовки кадрів на підприємстві	57	Сычева Н. А. Стратегическое планирование избирательной кампании: методологический аспект	126

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	130	Скворцова Т. О.	Вплив активних форм і методів навчання на розвиток професійно важливих якостей юриста	164
Матеюк О. А.		Прус О. В.	Особливості функціонування сучасної сім'ї	168
Міжособистісне спілкування: соціально-культурні особливості професійного психологічного впливу	130	ЮРИДИЧНІ НАУКИ		171
Тихая Э. В., Тихоненко М. Н.		Моршнев Є. І.	До проблеми про співвідношення банківського права і банківського законодавства	171
Опыт медико-психологического сопровождения воспитанников детского дома семейного типа (фостерной семьи)	134	Шульженко І. В.	Стать як підстава диференціації правового регулювання найманої праці	177
Баклицький І. О.		Гнезділова Н. М.	Удосконалення банківського законодавства в Україні	182
Чинники розвитку особистості психолога-професіонала	140	Циганок Ю. В.	Форма цивільного позову в кримінальному процесі України	185
Бруханський І. А.		Куценко І. В.	Нормативно-правові акти як джерела права	190
Деякі соціально-психологічні аспекти формування цінностей в сучасному суспільстві	145			
Матійків І. М.				
Професійна компетентність майбутнього фахівця професій типу "людина — людина": психологічний підхід до проблеми	151			
Гаженко О. П.				
Семантична організація ціннісно-сміслової сфери особистості (ціннісні конструкти у груповій свідомості сучасної молоді)	157			

УДК 321.02 (477)

С. В. МАРКОВА

О. В. БАРАН

Хмельницький інститут МАУП

УКРАЇНЬСЬКА ГЕОПОЛІТИКА: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ І ТЕНДЕНЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 2(14), с. 89–95

Розглядаються основні геополітичні парадигми нового світоустрою та місце у ньому України. У цьому контексті на підставі аналізу основних тенденцій політичного та економічного розвитку України здійснено спробу визначити найважливіші параметри її сучасного геополітичного становища та головні напрями і орієнтири її зовнішньої політики.

XX століття — це останнє століття в історії людства, коли люди ще сподівались на майбутнє, але майбутнє настало і люди полишили усілякі надії на нього.

А. Зінов'єв [4, 13]

Територіальне розташування України в Південно-Східній частині Європи, в місці перетину трьох величезних геополітичних масивів — Євроатлантичного, Євразійського та Ісламського, створює для нашої держави унікальний цивілізаційний простір.

Поява на політичній карті світу незалежної України започаткувала глобальні трансформації не лише в розглядуваному регіоні. Досягнення суверенного статусу Українською державою, за визначенням американського політолога З. Бжезінського, “є однією з найвідчутніших геополітичних подій XX ст.” [1, 46].

Спробуємо в цій статті дослідити геополітичні процеси навколо України, проаналізувати думки і погляди західних експертів щодо місця і ролі України в сучасній геополітиці, визначити головні пріоритети зовнішньої політики у післяпомаранчевий період.

За своїми геополітичними складовими (територією, населенням, природними ресурсами) Україна сьогодні є помітним державним утворенням у світовій розстановці сил. В Україні розташований географічний центр Європи. Площа нашої держави в її сучасних кордонах складає 603,7 тис. кв. км. За цим показником Україна посідає друге місце в Європі, поступаючись лише Росії. В Україні станом на 1 лютого 2006 р. проживало трохи більше 46 млн людей [18]. Втім, навіть за такими показниками це лише шосте місце в Європі (після Росії, Німеччини, Італії, Великобританії та Франції). Україна виступає у світовій ієрархії країн як середня за величиною і рівнем розвитку держава, якій однаково далеко як до найбагатших і найпотужніших країн, так і до тих із них, що є найбіднішими на планеті [5, 65].

То яку ж роль відіграє Україна у політичній структурі сучасного світу? І чому майже через 15

років від дня набуття незалежності щорічні людські втрати в Україні становлять близько 400 тис.? І звідки беруться підстави для прогнозів окремих політиків і науковців про те, що у 2070 р. можливе повне знищення українства як нації?

У світі сучасної геополітики існує безліч концепцій і підходів зі спробами осмислення характеристик політичної структури світу, тенденцій його перетворення на межі століть. Зокрема, у 80-ті роки успіхи в “холодній війні” визначили два відправних пункти для ідеологів Євроатлантичної цивілізації:

- уявлення про те, що цивілізаційний образ “умовного Заходу” став основоположним для сучасного світу й історія у своєму класичному форматі завершилась (Ф. Фукуяма) [10];
- наявність у сучасному світі значної кількості цивілізацій, які ще необхідно буде пристосовувати до потрібного цивілізаційного зразка (С. Хантінгтон) [11].

Доктрини Бжезінського та Хантінгтона достатньо поширені в сучасній політиці і, досить добре вирішивши першочергові завдання, переживають нині труднощі на межах старих релігійних воєн та в зоні руйнування Радянського проєкту [13, 6].

На думку західних аналітиків, центральним та найнебезпечнішим аспектом глобальної політики, що зароджується, стане конфлікт між групами найрізноманітніших цивілізацій світу. Зіткнення цивілізацій є найбільшою загрозою для сучасного світу, і міжнародний порядок, який ґрунтується на цивілізаціях, є найненадійнішим засобом запобігання виникненню нової світової війни [11, 8].

Глобальна політика почала вибудовуватись вздовж нових ліній — культурних. Для більшості людей культурна ідентифікація — найважливіша річ. Люди відкривають нові, але насправді часто старі символи ідентифікації, виходять на вулиці під новими, але насправді часто старими прапорами, та йдуть на війну з новими, але насправді часто старими ворогами.

Таким чином, виникає світовий порядок, заснований на цивілізаціях: суспільства, які мають культурну близькість, співпрацюють одне з одним; спроби переносу суспільств з однієї цивілізації в іншу залишаються безрезультатними; країни гуртуються довкола провідних або осьових країн своїх цивілізацій.

Найважливішими угрупованнями держав є вже не три блоки часів “холодної війни”, а рад-

ше сім або вісім основних світових цивілізацій: Західна, Латиноамериканська, Африканська, Ісламська, Сінська, Індуїстська, Православна, Буддистська, Японська [11, 24]. “Міжнародна система двадцять першого століття, — відзначав Генрі Кіссінджер, — складатиметься принаймні з шести основних держав — Сполучених Штатів, Європи, Китаю, Японії, Росії та, можливо, Індії, а також величезної кількості середніх і малих держав” [11, 24].

З. Бжезінський у своїй праці “Велика шахівниця” пише: “За сучасних глобальних обставин на новій політичній карті Євразії можна визначити щонайменше п’ять геостратегічних гравців і п’ять геополітичних вісей (з тим, що дві останні, можливо, також визначатимуться як гравці). Франція, Німеччина, Росія, Китай та Індія є основними і активними гравцями, тоді як Велика Британія, Японія та Індонезія, хоч вони і є, безсумнівно, дуже важливими країнами, таким чином не оцінюються. Україна, Азербайджан, Південна Корея, Туреччина та Іран відіграють при цьому ролі геополітичних вісей” [1, 41].

“Україна, новий і важливий простір на євразійській шахівниці, є геополітичною віссю, тому що саме її існування як незалежної країни допомагає новій трансформації Росії. Без України Росія не може бути євразійською імперією. Росія без України все ще могла претендувати на імперський статус, але тоді вона б стала переважно азіатською імперською державою. Проте якщо Москва здобуде контроль над Україною з виходом до Чорного моря, Росія автоматично здобуде необхідні засоби, щоб стати могутньою імперською державою, яка охоплюватиме Європу та Азію. Втрата Україною незалежності матиме негайні негативні наслідки для Середньої Європи, перетворюючи Польщу в геополітичну вісь на східному кордоні об’єднаної Європи” [1, 46].

Визначаючи роль і місце України в сучасному геополітичному просторі, з одного боку, варто враховувати тяжіння частини України до Росії — великої держави, з якою її об’єднує історичне минуле, багато в чому спільні стратегічні інтереси, насамперед в економічній сфері, але насторожує непередбачуваність дій сучасних російських політиків, їхні постійні імперські амбіції та потяг до цивілізованої Європи з її традиціями парламентаризму, економічної стабільності і традиційною байдужістю до нашої держави.

Певні корективи на зовнішньоекономічні пріоритети України внесла Помаранчева революція, яка дала позитивний сигнал для оптимізації

національного державотворення, продемонструвавши собі і світу нові можливості людських ресурсів. Втім, було б ілюзією вважати, що досить ліквідувати авторитарний режим Л. Кучми, й суспільство відразу стане на шлях достатку, справедливості й демократії. У цьому контексті треба враховувати думку відомого американського політолога С. Хантінгтона, який переконаний, що життєздатну демократію не можна створити революційним шляхом. Учений стверджує: “Всі революційні сили, які перебувають в опозиції до авторитарного режиму, називають себе демократичними, але, прийшовши до влади, вони встановлюють ще більш репресивний, ніж попередній, режим” [14, 213]. Революційні зміни лише тоді мають конструктивний вимір, якщо створюють умови для здійснення державотворчих реформ. Це означає, що ті політики, хто приходять до влади, мають бути спроможними перевершити своїх попередників в управлінні підконтрольними інститутами політичної влади, а не шукати причин, які заважають реалізовувати управлінські функції. Проте, як зауважує київський політолог М. Гордієнко, у 2004 р. революційний майдан продемонстрував, що низи не хочуть, щоб ними управляли по-старому. А в 2005 р. нова влада показала, що вона не готова управляти по-новому [2, 47].

Україна прагнула, але так і не змогла виступити активним суб’єктом, що формує геополітичний простір навколо себе, і залишилася здебільшого пасивним об’єктом масштабних процесів, що розгортаються у новій Європі.

Сьогодні існує реальна небезпека, що Україна може стати заручником чи то Сходу, чи то Заходу, а ще гірше — розмінною монетою в геополітичних іграх інших держав. Тому Україна має чітко визначити для себе і наполегливо впроваджувати в життя цілісну зовнішньополітичну стратегію. При цьому вона не повинна дозволяти нахабно втручатися у свої внутрішні справи як Росії, так і США (достатньо згадати бурхливу діяльність “Російського клубу” під час президентської виборчої кампанії 2004 р. та “тіньову дипломатію” США — дослідницькі центри, недержавні організації тощо).

Щільність і високі стандарти європейських міждержавних відносин створюють ситуацію примусу до розвитку, в якій неструктуроване суспільство і неефективна держава почувають себе невпевнено.

Сьогодні вектори розвитку досить керовані, а сучасна модель економічної глобалізації за своєю

природою є експансією транснаціональних головним чином торгово-фінансових корпорацій з первинним американським, британським базуванням. Вона здійснюється за участю міжнародних торгово-фінансових інституцій типу ЄС, МВФ і СОТ [12, 46].

Сьогодні одним з найважливіших завдань української державної політики в умовах глобалізації має стати суттєве підвищення конкурентоспроможності національного господарства. Проте у сучасній світовій економіці ціна конкурентоспроможності є дуже високою. Україна нині втратила більшість великих виробничих та науково-технічних комплексів через помилки у здійсненні демонополізації та приватизації.

В економічній сфері Україна ще тривалий час буде відчувати гостру нестачу енергоресурсів, потребу в ринках збуту власної продукції. Останні провали у стосунках між Україною і Росією ще раз довели значний рівень інтегрованості економіки України у російську і як наслідок маємо сьогодні перенесення відносин між двома державами на рівень міжособистісних з’ясування стосунків. Не можна також забувати, що Україна була частиною Російської імперії декілька століть, тоді як, наприклад, Прибалтика — лише кілька десятків років.

Взаємовідносини України і Росії мають визначатися передусім встановленням дружніх, партнерських стосунків двох рівноправних суверенних держав, з дотриманням положень Договору про дружбу, співробітництво і партнерство України і Росії. Росія після відставки Бориса Єльцина, після обрання нової Державної Думи та обрання Володимира Путіна Президентом Російської Федерації вступила в якісно новий етап внутрішнього і геополітичного розвитку. Особливість цього етапу полягає в тому, що у ньому можна простежити як елементи прозахідної орієнтації, так і деякі тенденції до самоізоляції країни. Можна прогнозувати і в подальшому більш прагматичний та жорсткий підхід російського керівництва у відносинах з Україною. Загострення відбуватиметься здебільше через економічні питання, зокрема щодо вирішення проблеми заборгованості, експорту в Росію м’ясо-молочної продукції. Відвертіше звучатиме тема передавання Росії за борги частини державної власності України, використання гідрографічно-навігаційних споруд північно-причорноморського узбережжя, в черговий раз буде розіграно “кримську карту”. Російський фінансовий капітал і надалі намагатиметься встановити контроль над українським банківсь-

ким сектором (як це було зроблено на ринку нафтопродуктів).

Іншою проблемою, над якою нині активно працюють українська та російська сторони, буде завершення облаштування міждержавного кордону. Як заявив у своєму виступі 14 березня 2006 р. В. Ющенко під час переговорів з Президентом Росії, було вирішено, що на рівні Міждержавної комісії “Ющенко – Путін” окрема підкомісія займатиметься планом делімітації й демаркації українсько-російського кордону [17].

Визначаючи важливість взаємовідносин з Європейським Союзом, Україна задекларувала спроби інтегруватись у ЄС. Проте євроінтеграційний романтизм українського керівництва спробував розвіяти президент Чеської республіки Вацлав Клаус. Під час візиту до Києва він поділився досвідом вступу своєї країни до ЄС і закликав Україну не плекати ілюзій. Міністр зовнішніх справ Борис Тарасюк теж визнав, що ЄС не бачить Україну своїм потенційним членом. Питання, чому Європейський Союз майже через десятиліття своїх відносин з Україною так і не зміг виробити концептуального підходу до нашої держави, залишається відкритим.

Ідея українського керівництва щодо зовнішніх відносин у трикутнику Україна – Росія – ЄС за умови рівності всіх сторін, чомусь, чим далі, нагадує раніше практиковану “політику вагання” між Сходом і Заходом.

Після розпаду Радянського Союзу США залишились єдиною наддержавою планети і почали нав’язувати новий, вигідний їм порядок для всього людства.

Визначаючи важливість взаємовідносин з євроатлантичними структурами, Україна намагається активно підтримувати цивілізовані відносини із США як могутньою наддержавою, статус якої визначається економічною і військовою могутністю, впливом на міжнародні фінансові організації, лідерством у розробці і впровадженні новітніх технологій. Сполучені Штати декларують зацікавленість в тому, щоб Україна розвивалась як демократична країна, увійшла до європейських структур як держава-партнер, зберігала свою незалежність [3, 78]. Здебільше це пояснюється передусім тим, що без України Росія втрачає статус імперії. Що стосується економічних взаємовідносин, то український ринок цікавить США настільки, наскільки американський капітал вважає його для себе привабливим.

Відкритим залишається питання вступу України в НАТО. Відповідно до більшості опитувань

лише кожен десятий українець підтримує вступ своєї держави у цю військово-політичну організацію. Але, на думку З. Бжезінського, Україна все ж таки може розраховувати на вступ до НАТО десь між 2005 і 2010 р., якщо здійснить значні внутрішні реформи і буде визнана як держава Центральної Європи.

Окремим пунктом проходять українсько-польські відносини. Адже стратегічні інтереси України і Польщі збігаються. На зустрічі 3 березня 2006 р. із Президентом Польщі Л. Качинським В. Ющенко відзначив, що подальші відносини між державами розвиватимуться в “контексті євроінтеграції” [6, 1–2]. Польща виступає адвокатом України в Європі і “провідником” українських інтересів на шляху до ЄС і НАТО. Таку “опіку” Польщі над Україною деякі аналітики пов’язують з її прагненням “не бути найприкордоннішою країною ЄС” на Сході [9].

Чи не найскладнішими є українсько-румунські відносини. Румунія – одна з не багатьох країн, з якою Україна має територіальні суперечності. Йдеться про різне тлумачення статусу острова Зміїний, суперечності довкола будівництва Україною Дунайського каналу тощо. Втім, як зазначає голова Центру досліджень політичних цінностей О. Доній, “Щодо острову Зміїний, то схоже, що проблема не в цьому клаптикові суші, а в перспективних газових розробках суміжного чорноморського шельфу. Для двох країн виходом могло б стати утворення спільної нафтогазової корпорації, яка би зайнялася спільною розробкою перспективних родовищ” [16]. До того ж після приходу до влади в Україні президента Ющенка, а в Румунії Бенеску між нашими країнами встановився набагато кращий клімат співробітництва. Фактично тут створились відносини стратегічного партнерства в рамках проекту руху НАТО в бік Азії. Зв’язок Румунії як члена НАТО та можливого майбутнього члена НАТО – України у стратегічному плануванні Північноатлантичного альянсу є ключовим у прямуванні НАТО до Чорноморсько-каспійського басейну, до ресурсного регіону Каспія й Центральної Азії, до виходу на стратегічний плацдарм між Росією, Іраном та Китаєм.

Відносини України з Молдовою перебувають у тісній залежності від вирішення Придністровської проблеми. Конструктивна позиція України ще в 1992 р. під час загострення конфлікту сприяла його згасанню, втім, його нерозв’язаність створювала постійне джерело напруження на південно-західному кордоні України. Як обіцяв

на початку 2005 р. міністр закордонних справ України Б. Тарасюк, в україно-молдавських відносинах основний акцент нова українська влада планує робити саме на врегулюванні цього складного конфлікту [7, 24]. Базовим принципом у плані вирішення конфлікту є визнання Україною територіальної цілісності Молдови та її територіального суверенітету щодо Придністров'я. Практична реалізація такого принципу в березні 2006 р. призвела до загострення ситуації довкола Придністров'я. Запроваджений Україною новий порядок пропуску вантажів у придністровському секторі українсько-молдавського кордону Придністровська сторона сприйняла як спробу економічної блокади невизнаної республіки і вдалася у відповідь до заборони транспортування через свою територію молдавських товарів до України. Як припускають придністровські оглядачі, наслідком подібних рішень може стати дестабілізація ситуації з можливістю нової війни між Молдовою та Придністров'ям [15].

Досить успішно розвивається співробітництво України з Болгарією, Угорщиною, Словаччиною. Українсько-болгарські відносини не затьмарюють ні територіальні претензії, ні історичні спогади. Але політична криза, яка періодично охоплює Болгарію, і особливо тривалий економічний спад, який ця країна не може подолати, викликають у нашій свідомості аналогії із нашим повсякденним життям.

Взаємини України з Угорщиною розвиваються стабільно по висхідній лінії. Саме з Угорщиною (першою з усіх сусідніх держав) у травні 1993 р. було підписано і ратифіковано Договір про основи добросусідства і співробітництва. Не можна забувати, що Угорщина активно сприяла вступу України до Ради Європи.

Між Україною і Словаччиною склалося економічне і культурне співробітництво, яке має всі підстави для динамічного розвитку. Два народи близькі за способом життя, менталітетом, фольклором, що створює надійні підвалини для обопільного партнерства і добросусідства. У 1993 р. було підписано Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Словацькою Республікою та Україною. Україні відводиться важливе місце у зовнішній політиці Словаччини. Для неї Україна стала серйозним партнером у центральноєвропейському регіоні. Політична взаємозацікавленість двох держав підкріплюється спільними економічними інтересами.

Як добросусідські і дружні можна оцінити відносини України з Чехією, хоча Чехія і не має

спільних кордонів з нашою країною. В Україні уважно спостерігають за процесом політичних та економічних перетворень, визначенням стратегічного курсу цієї держави, адже чеський досвід регіональних реформ вельми важливий для України, передусім у плані змін у територіально-адміністративному устрої, запровадження власної індикативної бази для розробки моделі диференціації регіонів, визначення їх депресивності чи активності для створення дійових механізмів і ефективних інструментів з метою подолання регіональної асиметрії.

Отже, чи не варто Україні спробувати реалізувати свій потенціал як однієї з найбільших європейських держав через утворення нового східноєвропейського блоку, об'єднавши колишні посткомуністичні держави цього регіону? Україна потенційно і геополітично належить до кола держав, від яких залежать мир і стабільність у Центрально-Східній Європі та в Європі загалом. Україна і Польща на сході Європи, Франція і Німеччина на заході є саме тими країнами, на яких власне побудована європейська безпека. Україна — це не лише споживач, а й виробник європейської безпеки, а також важлива складова європейської економічної, політичної та цивілізаційної систем.

Реалізація країнами Східної Європи політики “відкритих дверей” для західного фінансового капіталу сьогодні оцінюється економістами по-різному. Наприклад, державні банки Чехії, Польщі, Хорватії, Словаччини, Угорщини, Болгарії були поглинуті середніми європейськими ТФГ (переважно італійськими та австрійськими). У майбутньому це призведе як до позитивних наслідків, так і до негативних. Кумулятивний дефіцит поточного рахунку країн Центрально-Східної Європи з 1997 по 2004 р. становив близько 230 млрд дол. У 2004 р. прямі інвестиції знизились до 2,5 % ВВП країн Вишеградської групи, до 3 % ВВП — країн Балтії [8, 18]. Пані Райт, директор Інституту економіки Академії наук Латвії, зауважила: “...Зараз ми маємо дуже малу частку промисловості, тільки 14 % загального обсягу чистого валового продукту, а 1990-го було 35 %. Латвія вважалася індустріальною країною, яка надає послуги, що становить 70 % у валовому продукті, а решта виробництва — це виробництво на базі лісу” [8, 18].

Проте, щоб консолідувати навколо себе східноєвропейські країни, Україна повинна успішно здійснити політичні реформи, досягти економічного піднесення, підвищення життєвого рівня всього населення. Діяльність президента України

В. Ющенко має бути сконцентрована на запровадженні європейських стандартів життя всередині країни. Сьогоднішній світ уже досить чітко поділився на тих, хто може жити в завтрашньому дні, і вічно вчорашніх. Ми зобов'язані використати свій шанс, адже те, що ми потрібні “цивілізаційному світу”, — очевидно.

Перед політичною елітою України нині постає нагальне завдання — визначити і реалізувати державну стратегію розвитку країни. Вченими запропонована в політичній сфері модель соціально-правової держави, в економічній — модель формування ринкової економіки у вигляді науково-технічної доктрини, що базується на інтелектуальному потенціалі, на розвитку науки та технології і відповідає світовим цивілізаційним тенденціям, які торують шлях у ХХІ ст.

Україна має багаті надра, найплodючіші землі в Європі, могутній виробничий, науковий, кадровий потенціал. Однак у сучасному інформатизованому світі національне багатство пов'язане не з якістю чорноземів, хай і найродючіших у світі, а із засобами організації суспільства, з ефективним використанням інтелектуального потенціалу країни.

Сьогодні Україна перетворилася на полігон геополітичного суперництва між ЄС, США та Росією. Про регіональне лідерство годі й говорити, бо інтеграція в європейські та євроатлантичні структури відбувається хаотично і непослідовно, концепція добросусідських відносин з Росією не була виконана. З цих позицій потребує додаткового обґрунтування і, можливо, перегляду славнозвісна концепція багатовекторності.

У складній геополітичній ситуації Україна, яка перебуває на перехресті стратегічних інтересів великих держав, повинна керуватись концепцією “динамічної рівноваги сил”, яка орієнтує на встановлення дружніх взаємин як з Росією і з державами, які виникли на території СРСР, так і з європейськими державами, іншими країнами світу. При цьому Україні необхідно вибудовувати свою, орієнтовану тільки на власні інтереси, зовнішню політику (прикладом для України можуть бути Швеція, Фінляндія), а це сприятиме тому, що Україна зможе стати впливовим фактором створення механізму оптимальної моделі безпеки Європи ХХІ століття, від чого залежить перспектива геополітичного, а значить, і міжнародного становища держави. Щоб стати колективним суб'єктом суспільного процесу, треба усвідомити уроки історії — бути здатними до критичного переосмислення набутого досвіду.

З викладеного впливають такі основні висновки:

- Україна має унікальне геополітичне розташування на перетині євроатлантичного, євразійського та ісламського світів;
- у системі геополітичних планів Заходу Україні відводиться значна роль, проте не стільки як самодостатній державі із власними геополітичними інтересами, скільки як механізму противаги “імперським амбіціям Росії”;
- Україні як “розколотій нації” (за Хантінгтоном) при виборі геополітичної стратегії достатньо важливо зберегти баланс між Заходом і Росією, аби зберегти внутрішню стабільність суспільства;
- важливим елементом розбудови геополітичної стратегії України є розвиток партнерських відносин із східноєвропейськими сусідами з перспективою перетворення України на лідера цього регіонального об'єднання.

Література

1. Бжезінський З. Велика шахівниця: Пер. з англ. — Л.: Лілея-НВ, 2000. — 236 с.
2. Гордієнко М. Феномен української революції: криза ідентичності чи шлях до оптимізації розвитку національної державності // Персонал. — 2006. — № 1. — С. 44–49.
3. Зимовець В. Тенденції і наслідки експансії західного фінансового капіталу у Східній Європі // Економіка України. — 2006. — № 2. — С. 74–83.
4. Зиновьев А. Глобальный человек. — М.: Эксмо, 2003. — 472 с.
5. Матвеев В. Актуалізація проблеми самореалізації особистості в сучасній Україні та можливість залучення релігійного потенціалу // Персонал. — 2006. — № 2. — С. 65–69.
6. Партнер і друг в особі Польщі // Уряд. кур'єр. — 2006. — № 42. — С. 1–2.
7. Слисаренко И. Новые акценты внешней политики Украины: информационно-коммуникационный аспект // Персонал. — 2005. — № 12. — С. 20–27.
8. Східна Європа після вступу до Євросоюзу // Персонал Плюс. — 2006. — № 10–11 (161–162). — С. 18.
9. Україна поставила ЄС у незручне становище // Frankfurter Rundschau. — 2005. — 28 січ. — С. 32–33.
10. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Пер. с англ. М. Б. Левина. — М.: ООО “Издательство АСТ: ЗАО НПП “Ермак”, 2004. — 588 с.
11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. — М.: ООО “Издательство АСТ”, 2005. — 603 с.

12. Ютанов Н. Практика цивилизаций // С. Хантингтон. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. — М.: ООО "Издательство АСТ", 2005. — С. 5–6.
13. Щербак В. Податок працює на... глобалізацію // Економіка України. — 2005. — № 11. — С. 46–54.
14. Huntington S. Will More Countries Become Democratic? // Political Science Quart. — 1984. — Vol. 99, № 2. — P. 213.
15. http://courier-pmr.narod.ru/w10_1.htm
16. http://www.kazembassy.com.ua/ua/ukr/romania/Prezident_Rumuniyi_pribuv_do_Ukrayini_z.html
17. http://www.president.gov.ua/news/data/1_6791.html
18. <http://www.ukrstat.gov.ua>

The article considers the main paradigms of new geopolitical world development state and the place of Ukraine in it. In their context on the basis of the basic tendencies of political and economic development of Ukraine, the authors make an attempt to define the most substantial parameters of its modern geopolitical state as well as cardinal trends and milestones of its foreign policy course.

Надійшла 22 травня 2006 р.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ РОЗПОДІЛУ ВЛАДИ У США (ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 2(14), с. 96–100

Висвітлюються в історико-порівняльному плані основні проблеми конституційних взаємовідносин президента та Конгресу США під час врегулювання міжнародно-договірних відносин.

Оскільки наша країна стала на шлях суспільного розвитку, який свого часу пройшла переважна більшість демократичних держав світу, нині особливого значення набуває вивчення конституційно-правових установ розвинених зарубіжних країн із зіставленням практики їх реалізації. Поєднання незмінних демократичних імперативів з багатством політичних і правових форм найхарактернішим є для США, чий досвід демократії беззаперечно і справедливо увійшов до анналів світового досвіду.

Не ставиться під сумнів і лідерство США на міжнародній арені як наддержави, зовнішня політика якої має тою чи іншою мірою вплив на всю світову спільноту, у тому числі на Україну.

Надзвичайно важливим і неодмінним компонентом формування зовнішньої політики США, від стану якої залежать атмосфера вироблення міжнародного курсу Вашингтона, його зміст і ступінь узгодженості дій різних ланок американського зовнішньополітичного апарату, є взаємовідносини президента і Конгресу Сполучених Штатів Америки.

Аналіз стану наукового дослідження проблеми конституційних взаємовідносин президента і Конгресу США в галузі зовнішньої політики свідчить, що це питання неодноразово було предметом історичних, політичних та правових наукових праць. Проте в роки радянської влади для українців були доступними лише ті дослідження, основною метою яких було створення ідеологічних міфів і стереотипів, формування із США образу ворога, необґрунтована критика демократичних традицій та інститутів. Після тривалого панування таких поглядів за принципом

маятника є небезпека удатися в іншу крайність, зображуючи США як “ідеальну” та “зразкову” державу.

Серед наукових досліджень зазначеної проблематики необхідно виокремити праці О. А. Сергуніна, Г. С. Хозіна, Т. З. Джапарідзе, А. С. Никифорова, М. Є. Безрукова та О. М. Безрукової, Ю. І. Нипорка, А. А. Кокошина, А. О. Мішина, Девіда П. Каррі, Б. Грайнера та ін.

Спробуємо провести об'єктивне історико-правове дослідження механізму конституційних взаємовідносин президента і Конгресу США під час укладення міжнародних договорів.

Конституційний устрій та особливості політичного розвитку Сполучених Штатів Америки перетворили процес прийняття міжнародних зобов'язань в одну з найскладніших проблем взаємовідносин виконавчої та законодавчої гілок влади країни.

Укладення будь-якого договору від імені США вимагає повного збігу позицій згаданих вище гілок влади, що виражається у схваленні Сенатом договору і ратифікації його президентом.

Уся процедура укладення міжнародних договорів умовно складається з трьох стадій. По-перше, президент безпосередньо або через своїх агентів, які мають відповідні інструкції, веде міжнародні переговори з повноваженими представниками іноземної держави або декількох держав. Результатом цих переговорів, якщо вони не завершуються провалом, є проект міжнародного договору, який навіть у разі його підписання самим президентом і рівними за рангом представниками протилежної сторони ще не набуває юридичної сили.

По-друге, формула “за порадою і згодою Сенату” означає, що верхня палата Конгресу двома третинами присутніх членів дає згоду на наступну ратифікацію схваленого проекту договору президентом.

По-третє, отримання “поради і згоди Сенату” є необхідною умовою для ратифікації міжнародного договору, але сам акт ратифікації здійснюється тільки президентом. Лише після підписання міжнародного договору президентом США він набирає силу і стає верховним правом країни. Отже, повна ратифікація міжнародного договору є спільною і неподільною дією президента і Сенату [5, 133–134; 8, 45].

Однак такого повного збігу позицій виконавчої і законодавчої гілок влади через більшість причин не завжди вдається досягти. До того ж сама процедура прийняття договірних зобов'язань у деяких випадках може стати перешкодою на шляху до узгодженості дій президента і Конгресу. Розглядаючи право прийняття договірних зобов'язань як надзвичайно відповідальну діяльність, до якої висуваються особливі політичні вимоги, творці американської Конституції встановили досить складний юридичний порядок укладення договорів.

На наш погляд, найвідповідальнішою стадією договірної процедури є проведення переговорів та вироблення тексту угоди. Це зумовлює і особливе значення того, які органи державної влади країни і в якому обсязі наділені повноваженнями брати участь у процедурі укладення договору, як співвідносяться між собою їхні відповідні прерогативи. У наш час підготовка міжнародних договірних актів здійснюється, як правило, шляхом переговорів між уповноваженими на це представниками урядових органів зацікавлених сторін. Рідше договори укладаються безпосередньо главами держав. Але це не означає, що законодавчі органи не впливають на хід переговорів і зміст домовленостей.

Існуючий з цього питання у США порядок взаємодії виконавчої та законодавчої гілок влади має свою специфіку та складність. Це впливає, з одного боку, з принципу розподілу влади, на якому ґрунтується американська Конституція і згідно з яким укладення договорів вважається предметом спільної відповідальності Білого дому і Капітолію. З іншого боку, за роки, що минули з часу прийняття Конституції США, у тлумаченні та застосуванні її положень, які стосуються укладення договорів, відбулися серйозні зміни, що призвело до значного розриву між тим, як

увяляли собі автори Конституції порядок вступу Сполучених Штатів у міжнародні договори, і реальним станом речей у цій галузі в сучасній Америці.

Творці Конституції 1787 року вважали, що виконавча влада повинна тримати Сенат у курсі переговорів щодо підготовки договірних актів. Звідси і турбота про те, щоб орган, з яким президенту належало радитися, був не чисельним і здатним дотримуватись вимог конфіденційності. На цей бік справи як вирішальний доказ вказував на Філадельфійському Конвенті й Роджер Шерман, за ініціативи якого Конвент відхилив поправку Д. Вільсона про участь Палати представників у договірному процесі [1, 12].

Понад півстоліття тому відомий американський державознавець Е. Корвін, аналізуючи текст Конституції і свідчення учасників Філадельфійського Конвенту, також дійшов висновку, що фразеологія параграфу щодо договорів “пов'язує Президента і Сенат упродовж усього процесу укладення договору” [9, 254]. За задумом творців Конституції положення цього параграфу мало забезпечити гармонійне поєднання інтересів обох органів влади і створити умови для їхнього співробітництва. Однак реальна практика ледве не з перших днів не відповідала букві закону. Вже у 1794 р. уряд Дж. Вашингтона підписав з Великобританією договір про дружбу, торгівлю та мореплавство (так званий “договір Джея”), не повідомивши заздалегідь Сенат про можливий його зміст. Так уперше в державній практиці США був створений прецедент, коли функції Сенату щодо конкретного договору обмежувалися схваленням уже підписаного виконавчою владою документа. “Договір Джея” прокладав цим самим шлях до виникнення у Сполучених Штатах Америки нового порядку взаємовідносин президента і Сенату у сфері договорів, за яким стадія переговорів і узгодження договірного акта стала виключною прерогативою виконавчої влади.

Остаточо з практикою офіційного попереднього узгодження договорів із Сенатом було покінчено при президенті Честері Артурі (1881–1885). За підрахунками американського дослідника Плішке, президенти звертались до Сенату з клопотаннями дати санкцію на підписання договорів у загальному підсумку лише 18 разів. Половина цих випадків припадає на перші роки правління Дж. Вашингтона [1, 17]. По суті вже при ньому стало правилом надавати Сенату договори лише в порядку ратифікації. Так відбулась важлива трансформація у тлумаченні

та застосуванні положення про укладення договорів “за порадою і згодою Сенату”. Поступово ця формула втратила свій первинний сенс, а її складова — слова “за порадою” перетворились у мертву букву.

У наш час у Сполучених Штатах досить широко визнано, що ведення переговорів з іноземними державами і підготовка текстів договорів належать до компетенції виключно органів виконавчої влади.

Суттєву роль у закріпленні такого трактування конституційного положення про порядок укладення договорів відіграв Верховний Суд. Зокрема, у 1936 р. у рішенні по справі “Сполучені Штати проти Куртис-Райт експорт корпорейшн” він дав наступне тлумачення співвідношення повноважень виконавчої і законодавчої гілок влади у галузі договорів: “Президент один має повноваження говорити або слухати від імені держави. Він укладає договори за порадою і згодою Сенату, але переговори веде сам. Сенат не може втручатись у сферу переговорів, і весь Конгрес не уповноважений до неї вторгтись” [1, 18].

Цим рішенням Верховний Суд санкціонував існуючу практику застосування конституційного положення про порядок укладення договору і тим самим серйозно зміцнив позиції Білого дому проти будь-яких можливих спроб Капітолію претендувати на контроль за діями виконавчої влади на стадії переговорів та підготовки договірних актів.

Природно, що договори, розроблені та укладені практично без участі сенаторів (якщо не зважати на тих, кого епізодично вводили до складу делегацій на переговорах), часто зустрічали у стінах Конгресу досить прохолодно. З 1789 р. до наших днів із понад 1500 договорів Сенат відхилив 19 та шляхом процедурної тяганини і внесенням поправок зробив неможливим набрати силу ще близько 200 договорів [6, 172]. Тому не випадково, що багато дослідників, наприклад, Дж. Девіс і Д. Ринквіст, вважають, що “боротьба за контроль над зовнішньою політикою ніде не проявляється так яскраво, як у процесі розроблення договорів” [7, 134].

Президенти США зазвичай використовували здебільше два шляхи виходу із ситуації, що склалася:

1) масовий лобістський пресинг, коли не вдавалось уникнути укладення міжнародних угод у формі договору (treaty), що вимагає за Конституцією схвалення в Сенаті кваліфікованою більшістю;

2) обхід Конгресу за допомогою виконавчих і статутних угод, що не потребують їх затвердження в Сенаті.

Взагалі договори, що укладаються урядом без участі законодавчих органів, є досить поширеним явищем у договірній практиці багатьох країн світу. Наприклад, у Німеччині це так звані урядові угоди, у Швейцарії — “малі” угоди, у Сполучених Штатах Америки — виконавчі угоди (executive agreements) [3, 75].

Такі угоди у США поділяються на дві основні групи, досить відмінні за обсягом. Менша група — це ті угоди виконавчої влади США, які укладені на підставі спільної резолюції обох палат Конгресу. Більшу групу складають виконавчі угоди, укладені самим президентом у силу його конституційних повноважень (як верховного головнокомандуючого, глави виконавчої гілки влади, представника нації в галузі зовнішніх відносин).

Загальна кількість угод виконавчої влади Сполучених Штатів сягає тисяч, але суворого обліку немає. Тому американські джерела наводять найрізноманітніші цифри, але всі вони свідчать про те, що кількість угод виконавчої влади значно перевищує кількість міжнародних договорів, процедура укладення яких передбачена Конституцією США.

Свого часу колишній державний секретар Джон Фостер Даллес заявив, що тільки підписання Північноатлантичного договору супроводжувалось укладенням близько 10 тисяч неформальних угод виконавчої влади. Хоча ця цифра, як зауважує професор Хенкін, можливо, взята зі стелі, але вона свідчить про наявність величезної кількості угод неформального характеру, якими оформлюють найрізноманітніші зовнішньополітичні акції американського уряду [5, 137]. До них, зокрема, належать Ялтинська та Потсдамська угоди, мирна угода з В'єтнамом 1973 року та ін.

Оскільки виконавчі угоди в наш час є формою міжнародних угод США, що найчастіше застосовуються, питання про позицію американського права та правової доктрини щодо їх юридичної сили і стабільності має надзвичайно суттєве значення як для тих держав, з якими США їх укладає, так і з точки зору взаємовідносин між виконавчою і законодавчою гілками влади Сполучених Штатів.

Відповідно в американській юридичній літературі прийнято розрізняти в цьому питанні дві сторони:

а) зовнішню (або міжнародну), під якою розуміють становище виконавчих угод у міжнародному праві;

б) внутрішню, тобто статус виконавчої угоди у правовій системі власне США.

Що стосується першої сторони, то американські юристи однотайні в тому, що й договори, й виконавчі угоди мають у міжнародному праві однаковий статус і силу в плані необхідності виконання обома сторонами взятих на себе зобов'язань.

“Виконавчі угоди, — пишуть, наприклад, Холлоуей та Адер, — зобов'язують країну так само, як і договори”. На думку Плішке, виконавча угода “в зовнішньому плані не відрізняється від договору”. Подібні твердження мають місце і в працях інших американських юристів, коли йдеться про статус виконавчих угод у міжнародному праві [1, 125].

Щодо оцінки юридичної сили виконавчих угод у правовій системі самих Сполучених Штатів такої однотайності серед американських правознавців немає. Конституція США (ст. VI) віднесла договори до “вищих законів країни” (поряд з Конституцією і законодавчими актами Конгресу) [2, 35]. Тим самим, згідно з Конституцією США, договори мають пріоритет перед конституціями та законами штатів і підлягають виконанню на території США нарівні з федеральними законами. Проте Конституція під “договором” розуміє лише договірний акт, щодо якого Сенат дав свої “поради і згоду” 2/3 голосів. Тому, коли уряд США все частіше став використовувати форму виконавчих угод, актуальності набуло питання про юридичний статус виконавчої угоди серед внутрішніх правових норм країни.

Важливим у цьому сенсі є рішення Верховного Суду США у справі “Сполучені Штати проти Бельмонта” (US V. Belmont) 1937 року. Ця справа виникла у зв'язку з опозицією частини американських ділових кіл щодо фінансових постанов, які містились в угоді Рузвельта-Литвинова про встановлення між США і СРСР дипломатичних відносин. Верховний Суд повністю підтримав уряд у цьому питанні і сформулював доктрину, яка, по суті, зрівняла “виконавчу угоду” і “договір” у плані правової дії цих міжнародних інструментів на території США. Суд визначив: “Верховенство договору... було визнано із самого початку... Проте, незважаючи на те, що це правило, закріплене у ст. VI п. 2 Конституції, дослівно стосується тільки договорів, його застосування до всіх міжнародних конвенцій та угод базується

на тому факті, що всі зовнішні справи належать до компетенції національного уряду і що вони не є і не можуть бути предметом... діяльності окремих штатів” [4, 68].

У роботі Е. Корвіна це рішення було прокоментовано наступним чином: “був час, коли панувало твердження, що виконавчі угоди, на відміну від договорів, не є “законом країни”..., якщо тільки вони не були попередньо дозволені або згодом схвалені Конгресом. Але якщо ця доктрина і була колись обґрунтованою, то зараз вона такою вже не є у сенсі чіткої заяви суду 1937 року у справі “Сполучені Штати проти Бельмонта” [9, 261]. Цю позицію підтримують Кельзен, Шварц, Фербер, Макгенрі.

Тим не менш, деякі американські юристи не поділяють офіційної доктрини з питання про рівну силу договору і виконавчої угоди. До них, зокрема, належить Плішке, який стверджує, що якщо виконавча влада бере зобов'язання без повноважень від Конгресу, то такого роду договірний акт не буде “законом країни”. До певної міри цю позицію підкріплює рішення у справі US V. Guy W. Capps, inc. (1955), в якому суддею було зроблено таку заяву: “...навіть якщо положення виконавчої угоди є найкращим, ніж ті, що втілено законодавчим актом Конгресу, саме останній має бути визнаний виявленням національної політики” [3, 75].

Проте, як би не склалась у подальшому ситуація щодо вказаної проблеми, а також з конкретним обсягом прав уряду США стосовно виконавчих угод, безперечно, що ця форма вступу Сполучених Штатів у договірні зобов'язання зайняла міцні позиції в американській дипломатичній практиці і буде, на наш погляд, продовжувати активно застосовуватись.

Виникнення та широке застосування у США практики виконавчих угод — ще один приклад того, як американські правлячі кола, зберігаючи формально незмінними відповідні положення Конституції, створюють і втілюють у політичне та державне життя Сполучених Штатів нові форми і методи державної діяльності, що більшою мірою відповідають потребам сучасності.

Література

1. Белоногов А. М. Белый дом и Капитолий — партнеры и соперники (Принятие США международных обязательств.) — М.: Междунар. отношения, 1974.

2. Гураль П. Ф., Левицька Г. Р. Конституція Сполучених Штатів Америки // Конституції та конституціоналізм у зарубіжних країнах. — Вип. 1. — Л.: Львів. держ. ун-т, 1997. — С. 25–44.
3. Крохмаль В. Про юридичну дійсність міжнародних договорів // Право України. — 1996. — № 5. — С. 74 — 77.
4. Мартыненко П. Ф. Современные буржуазные теории о внешних сношениях государств (Федерализм и внешние сношения в конституционном праве США). — К.: Изд-во КГУ, 1970.
5. Мишин А. А. Принцип разделения властей в конституционном механизме США. — М.: Наука, 1984.
6. Савельев В. А. Капитолий США: прошлое и настоящее. — М.: Мысль, 1989.
7. Сергунин А. А. США: аппарат президента по связи с конгрессом и внешняя политика. — Нижний Новгород: Волго-Вятское книжн. изд-во, 1990.
8. Чубарев В. Л. Элементарный курс права международных договоров: Навч. посіб. — К.: Правові джерела, 2001.
9. Corwin E. The President: Office and Power. — N. Y., 1948.

Надійшла 24 травня 2006 р.

ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 2(14), с. 101–106

Здійснено аналіз і систематизацію існуючих підходів щодо розвитку політології в Україні як навчальної дисципліни, спрямованої на гуманізацію системи освіти й життєдіяльності суспільства. Розглянуто її основні здобутки, проблеми і перспективи на шляху забезпечення консолідації всього українського суспільства. Визначено основні завдання політології в контексті соціалізації майбутніх поколінь політиків.

Великі і складні завдання, які постали перед Україною на початку XXI ст., потребують консолідації суспільства на єдиній ідейній основі. Відтак за сучасних умов життєво необхідним є посилення залежності між розв'язанням найважливіших соціальних, економічних, політичних, правових і господарських проблем та рівнем політико-виховної роботи. Специфіка політичних знань, що їх синтезує в собі політологія, якраз і полягає в тому, що вони формують фундаментальні, найбільш загальні світоглядні, політичні, економічні орієнтири практичної і теоретичної діяльності людей.

Систематизація досягнень політології на шляху забезпечення консолідації українського суспільства певною мірою знайшла своє відображення у працях Ф. Рудича, А. Лузана, О. Габрієляна, В. Андрущенка, М. Іванова, М. Михальченка, В. Бабкіна, М. Головатого, В. Бега, О. Романюка, О. Бабкіної, М. Сазонова, С. Наумкіної, О. Токовенка. Однак зазначена проблема може бути віднесена до розряду тих, які потребують постійної уваги та пошуків нових напрямів її практичної реалізації.

Досліджуючи цю проблему, ми виходимо насамперед з того, що разом з утвердженням в українському суспільстві політології як науки і навчальної дисципліни відбулося значне зростання рівня освіченості громадян, активізувалися наукові розробки з проблем політології, з'явилося чимало підручників і навчальних посібників, накопичено певний досвід її викладання. Звідси, спираючись на можливості цієї нової для нашої країни навчальної дисципліни, необхідно кар-

динально посилити світоглядну спрямованість навчання і виховання, подолати відрив виховної роботи від реальних проблем підготовки кадрів, завдань суспільного розвитку. Місія політології, на нашу думку, полягає в тому, щоб за допомогою гуманістичного навчання і виховання майбутніх спеціалістів забезпечити соціально відповідальне використання людством досягнень науки й техніки в інтересах нинішніх і майбутніх поколінь. Виходячи з цих завдань спробуємо проаналізувати розвиток політології як навчальної дисципліни, розглянути її основні здобутки, проблеми і перспективи на цьому шляху.

До очевидних досягнень політології в Україні можна віднести її інституціоналізацію — нормативно-правове оформлення, визначення предметної специфіки й методології, утворення структур управління і стійких каналів комунікації. Зі значними проблемами, особливо у першій половині 90-х років XX ст., але все ж таки відбулося включення політології в існуючу інфраструктуру наукового знання. Поряд з цим створені офіційні інстанції з впровадження нової науки й реалізації її здобутків у навчальному процесі. Йдеться про кафедри, факультети, наукові відділи, вчені ради. Виникли, заявили про себе й постійно з'являються нові видання у галузі політичної науки — “Віче”, “Держава і право”, “Людина і політика”, “Генеза”, “Політичний менеджмент”, “Грані”, “Актуальні проблеми політики” та ін.

Свідченням існування налагоджених каналів систематизації знань у політичній сфері є поява в 1997 р. щомісячного реферативного журналу

“Політика. Політичні науки”, в якому впродовж року здійснюється аналіз значної кількості нової наукової літератури та статей приблизно із 100 періодичних видань. Інституціоналізація політичної науки сприяє процесу стимулювання і розвитку соціального й насамперед політичного знання. Політологія виступає джерелом поповнення когорти політиків-професіоналів та компетентних громадян. Це надзвичайно важливо, оскільки без наявності активних громадян, здатних орієнтуватися у політичному житті, здійснення демократичного розвитку неможливе.

Однією із безсумнівних переваг політології, порівняно з навчальними дисциплінами гуманітарного циклу попередніх часів, є її дистанціювання від ідеології, що було особливо характерним для перехідного періоду початку 90-х років — часу поступового відходу від радянської інтерпретації політичного процесу. Політична наука дала можливість подолати властиву для закритих, тоталітарних суспільств демонстрацію вірності узаконеній ідеології чи штучно сформованим та суттєво обмеженим цінностям. Роль нових політичних знань, здобутих в умовах політичного плюралізму, полягає в тому, що, на відміну від номенклатурної відданості правлячому режиму, вони орієнтують особистість на завоювання престижу, що “ґрунтується на відповідності статусу і ролі, службового обов’язку і професійної компетентності” [3, 36].

Незважаючи на очевидні здобутки політології, динамічні зміни основних параметрів суспільно-політичного життя висувають вимогу критично оцінити стан викладання соціально-гуманітарних дисциплін, у тому числі політології як важливої для модернізації українського суспільства навчальної дисципліни. Потреба поглиблення якості викладання політології пов’язана насамперед з тим, що значна частина українських студентів страждає політичною наївністю, а це заважає їм зробити безпомилковий і достойний вибір власної поведінки в суспільстві. І це проблема не лише студентів, а й орієнтації всієї системи вищої освіти, в результаті реформування якої ми повинні отримати відповідь на сутнісне питання нашого часу: “...кого ж все-таки ми хочемо отримати на виході з вузу: суверенну людську особу фахівця-творця чи сліпого виконавця-посіпаку як більш зручного об’єкта керування та маніпулювання?” [4, 211].

Деформації у свідомості молодих людей є результатом не лише їхніх вікових особливостей, а й недостатнього розуміння об’єктивних та

суб’єктивно зумовлених суперечностей і труднощів перехідного стану українського суспільства, розвитку суспільно-політичного життя в рамках політичного плюралізму. На рівень свідомості сучасної української молоді визначально впливає також відсутність у суспільстві належної політичної культури. Проблематика людини, що займає центральне місце в політичній науці, покликана не лише усунути зазначені недоліки, а й посприяти формуванню вільної та відповідальної особистості. Однак нині така соціально важлива місія політології може формуватися лише як мета, а не результат її реального впливу, оскільки в розвитку вітчизняної політології досі залишається нерозв’язаною низка проблем, які можна кваліфікувати як “хворобу росту” соціально важливої та впливової науково-освітньої галузі. Розглянемо ці проблеми.

1. В Україні окремі керівники вищих навчальних закладів недооцінюють суспільну важливість політології у підготовці висококваліфікованих спеціалістів, здатних забезпечити функціонування різнорівневих ділянок державної служби, а також створити здорове, конкурентне середовище в рамках політичної сфери суспільства. Таке недооцінювання проявляється, зокрема, у зменшенні кількості годин, що відводяться на вивчення політології, закритті кафедр політології, переведенні викладачів-політологів на інші гуманітарні кафедри. Негативний вплив на подальший розвиток політології справляє ситуація невизначеності з єдиним державним стандартом. А це, у свою чергу, зумовлює різнобій у навчальних планах, програмах з цього навчального курсу, використання у навчальному процесі в якості базових нерівноцінних за змістом підручників і навчальних посібників. Сьогодні ще досить низьким є рівень популяризації політичної науки України в мережі Інтернет. Причому популяризація не повинна стати самоціллю. Українські політологи мають навчитися спілкуватися через Інтернет, включаючи обмін результатами своїх досліджень і тісний зв’язок зі своїми колегами у світі, з тим, щоб стати частиною педагогічного й наукового світового співтовариства. Наявна ситуація з розвитком політології дала підстави професору Таврійського національного університету О. Габріеляну констатувати, що “сучасна вітчизняна політологія є проміжною ланкою між “ідеологізованим комплексом соціальних наук” та “власне політичною наукою” [2].

2. Ще однією проблемою розвитку політології як навчальної дисципліни є відсутність у від-

далених від розвинених політологічних центрів (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Львів, Чернівці, Запоріжжя, Сімферополь) достатньої кількості кадрів з базовою політологічною освітою та науковими ступенями в галузі політичних наук. Зазначене, зокрема, стверджує у своєму дослідженні О. Тягло, який на підставі аналізу політологічних форумів (“Політична наука в Україні: стан і перспективи”, 29 січня 2003 р., Національний університет “Києво-Могилянська академія”; “Всеукраїнська зустріч представників політичної науки”, 24–25 травня 2003 р., Київ, Пуща-Озерна) дійшов висновку, що “спільнота українських політологів вищої категорії концентрується переважно в столиці”. І така тенденція, за висновком ученого, “збереже силу щонайменше років з десять” [9, 7, 9]. На посадах завідувачів соціально-гуманітарних кафедр, які безпосередньо задіяні у процесі розвитку політології, досі залишаються догматично налаштовані щодо нової проблематики представники школи “наукового комунізму”, які нерідко нав’язують свої ідейно-політичні уподобання студентам у структурі та змісті навчального процесу. “Неважко зрозуміти, — зазначає О. Тягло, — що марксистсько-ленінський вишкіл старшої частини кадрового корпусу не може бути здоланий “за одну ніч”, явно чи неявно він ще не один рік впливатиме на зміст та методологію наукових досліджень, викладання політології у вищих навчальних закладах” [9, 10]. Такий стан негативно позначається на якості викладання цього предмету та його авторитеті у студентському середовищі.

3. Дається взнаки відсутність при Міністерстві освіти і науки України та при Вищій Атестаційній комісії України науково-методичних центрів, головним завданням яких мала б стати координація діяльності наукових і навчальних закладів з підготовки навчально-методичної літератури, підручників, відслідковування в якості можливих дослідницьких напрямів актуальних політологічних проблем. Діяльність таких центрів у разі їх формування повинна координуватися відомими, впливовими в нашій країні фахівцями з політичної науки і освіти. Внаслідок створення та діяльності таких важливих структур має бути забезпечена життєздатність політології, її тісний зв’язок з процесом державотворення і національною культурою. Для цього, на думку російського політолога О. Салміна, необхідно: 1) вписати нову науку в раціональний міф, основу якого покликана витворити політична філософія; 2) вмонтувати політологію в поточний політичний процес, щоб

запобігти її розвитку в якості руйнівної для політичної системи субстанції; 3) поєднати політичну науку з національною політичною культурою, що слугує “генератором мови політики” та “фільтром”, який дає можливість уникнути псевдопроблем” [8].

4. Перед вітчизняною політологією стоїть завдання освоєння у повному обсязі досвіду розвитку світової соціально-гуманітарної думки, від якої українське суспільство тривалий час було ізольоване. Тим часом кількість дисертаційних робіт та інших наукових досліджень, в яких системно висвітлюються здобутки світової політичної думки, є недостатньою. Особливо це стосується висвітлення діяльності визнаних у всьому світі політологічних шкіл і напрямів (біхевіоризм, неомарксизм, постмодернізм та ін.), а також соціальних мислителів ХХ ст., таких як Е. Фромм, Х. Арндт, Р. Арон, Х. Ортега-і-Гассет, К. Ясперс, К. Поппер, М. Дюверже та ін. Сучасна світова політична думка досить динамічно реагує на зміни в соціальному розвитку. Відповідно до цього необхідно виходити за рамки нашого вузьконаціонального світосприйняття, оскільки в сучасних умовах дедалі більшої політичної ваги набувають ті аспекти і сторони способу життя, які не розглядалися раніше як істотні у практиці виховання студентів. Ідеться про постмодерністські, постматеріальні цінності, якість життя, індивідуалізм, гендерні проблеми, екобезпечний і сталий розвиток.

5. Структура сучасної політичної науки в Україні ускладнюється, політичне знання поступово уніфікується на основі кращих світових зразків. Це означає необхідність збереження наявного наукового потенціалу, а також залучення молодих кадрів у сферу функціонування політології. Останнє має стати одним з пріоритетних завдань на шляху побудови в Україні розвиненої держави і громадянського суспільства. “Збереження минулого, його очищення від деформацій і осучаснення у відповідності із світовим досвідом — такою має бути ідеологія модернізації освіти, спрямованої на підвищення її ефективності і конкурентоздатності” [1]. Ця теза, висловлена провідним фахівцем у галузі вітчизняної освіти академіком В. Андрущенком, цілком стосується й потреб розвитку політології в Україні.

XXI століття, за висновками футурологів, буде часом практичного розв’язання глобальних проблем заради виживання людства. У зв’язку з цим акцент політологічних досліджень має зміститися у бік формування екологічно орієн-

тованих держав, головним завданням яких буде поширення наукомістких, екологічно чистих технологій з метою забезпечення сталого розвитку всього світу. Трансформація людських потреб повинна спрямовуватись у бік їх раціоналізації, домінування духовної культури, формування етичного використання досягнень інформаційної стадії загальноцивілізаційного розвитку. Політологія як дисципліна, що синтезує в собі сукупні, міжгалузеві знання про суспільство, має забезпечити адекватність сучасним перспективам соціального розвитку, які, на думку професора Каліфорнійського університету (США) Мануеля Кастельса, “визначаються можливістю створення синергетичної взаємодії технологічних інновацій і людських цінностей, що веде до такого переустрою організацій та інститутів, який створить позитивні зв’язки між продуктивністю, гнучкістю, солідарністю, безпекою, участю і відповідністю в рамках нової моделі розвитку, яка може забезпечити соціальну і екологічну стабільність” [5, 21].

Важливу роль за сучасних умов вітчизняна політологія має відігравати у взаємопов’язаних процесах гуманізації і гуманітаризації освіти. Необхідність задіяння цього потенціалу зумовлена потребою гармонійного існування людини в суспільстві та природному середовищі. Для цього треба насамперед подолати невігластво тоталітарної свідомості, що цілком виявило себе в адміністративно-командній системі, адепти якої досі не здають своїх сумнівних позицій. “Досить важко, — зазначає М. Кисельов, — засвоюється банальна на перший погляд істина, що для управління гранично складними явищами соціуму потрібна гуманітарна підготовка і високий професіоналізм, що “керівний досвід”, набутий в минулому, є сумнівним аргументом для призначення на керівну посаду в умовах, що кардинально змінилися” [6, 130].

Гуманізація освіти пов’язана зі зміною орієнтації щодо змістовного впливу на суб’єкта освіти, що виражається, зокрема, у подоланні технократичного менталітету, коли людина ототожнюється з елементом технічної конструкції, яка моделює всю її діяльність. Будь-які соціальні перетворення повинні спиратися на культивування в людині її духовно-моральної сутності, що означає визнання людини головною метою, а не засобом розвитку соціуму. Гуманізація освіти передбачає глибоке оновлення змісту й мети навчання та виховання. “Нова освіта, — зазначає К. Корсак, — має надавати не лише знання, а й професії всім представни-

кам нових генерацій від їхнього народження й аж до виходу на ринок праці. Ця освіта цілком враховуватиме світові конвенції про права людини та захист дітей, а також всі явища і процеси, які нині відбуваються на Землі” [7, 6].

Гуманітаризація пов’язана з розвитком гуманітарної культури, методів гуманітарного знання, змісту освіти загалом, зближенням науки і освіти як споріднених сфер людської життєдіяльності. Процес політичної освіти поряд з формуванням індивідуальності передбачає акультурацію особистості, оскільки освіта як цілісна система (включаючи всі її напрями) є частиною загальної культури суспільства. Політологія ж, як одна з впливових гуманітарних дисциплін, слугує одним з елементів формування, збереження і вдосконалення концентрованого досвіду освоєння людиною природного і соціального світу. Політична освіта зближується з національною культурою в тому разі, якщо вона синтезує в собі цінності, норми, досвід духовної діяльності власного суспільства. Політична самосвідомість, як і культурна, завжди визначається конкретною національною формою.

Політична наука і освіта формує гуманітарне знання, яке не є набором закінчених істин, а є, скоріше, мінливим полем пошуку людиною ідеалу, власного шляху у своєму житті. У цьому розумінні індивід виступає суб’єктом культуротворчості, оскільки він своїм пошуком утверджує культуру свого вибору, толерантності, згоди. Виходячи з цього особливого значення набуває формування професійних і загальногромадянських якостей спеціалістів. Зазначені якості органічно взаємопов’язані, оскільки на будь-якій ділянці суспільно-корисної діяльності випускник вищої школи є спеціалістом, який розв’язує завдання своєї галузі. Водночас він є організатором та вихователем, громадянином, нарешті, впливовою особистістю, здатною за своїм фахом ухвалювати соціально значущі рішення.

Особливу роль у процесі забезпечення політології як навчальної дисципліни відіграє і відіграватиме в подальшому її пізнавальна функція, спрямована на отримання нових знань. Активізація цієї функції набуває особливого значення як засіб запобігання масовій міфологізації суспільної свідомості. Зрештою, зазначена функція визначає й іншу функцію політичної науки — технологічну, спрямовану на розробку на науковій основі ефективної структури суспільства й держави, включаючи всі сторони їх діяльності, особливо гнучке реагування на динаміку змін, соціальні

протириччя, латентні кризові явища. Підвищення наукового рівня пізнання політичних інститутів і процесів зумовлює й ефективність загальнокультурної функції політології, що полягає в трансляції новітніх знань у суспільну свідомість у доступній для звичайної людини формі.

Однією з перспектив подальшого розвитку політології є її наближення до потреб локальних спільнот, конкретних громад. Світовий досвід засвідчує масштабні дослідження ролі освіти в розвитку регіонів. Така освітня політика має творитися поступово, через спроби й помилки, через її узгодження з представниками регіональної влади. Особливу роль у цьому напрямку має відіграти вивчення досвіду розвинених демократичних країн. Польський дослідник Анджей Яновський у цьому контексті зазначає: "Формування освітньої політики на різних рівнях повинно опиратися на дослідницькі роботи, які виявляють найцікавіші розв'язки, застосовані у країнах, що мають у цій сфері багатий досвід" [10, 200].

У подальшому розвитку політології в Україні, якщо ми прагнемо посилити її державотворчу та суспільнотворчу роль, необхідно враховувати глобалізаційні впливи в сучасному світі, трансформації особистісної і суспільної свідомості, суперечності універсалізації та інтеграції соціального буття в масштабах людської цивілізації та необхідності збереження національно-культурної ідентичності. Масштабні зміни, що відбуваються у світі та в Україні, висувають підвищені вимоги щодо адаптації особистості до нових реалій. Виходячи з цього політологія як важлива складова соціально-гуманітарної освіти повинна не тільки зберегти створений попередниками ідейно-теоретичний потенціал, а й виробити нові соціокультурні цінності, відповідні нашому часові й потребам суспільно-політичного реформування українського суспільства.

Основними завданнями політології як навчальної дисципліни, що повинна взяти на себе обов'язок соціалізації майбутніх поколінь політиків, відповідно до потреб демократизації суспільного життя, мають стати:

1) активізація діяльності українських політологів щодо визначення найважливіших процесів трансформації українського суспільства, а також забезпечення відповідності цим процесам суми теоретичних знань, орієнтованих на практично-політичну діяльність;

2) забезпечення соціального престижу політології через підвищення оплати праці наукових працівників і викладачів вищих закладів освіти,

використовуючи для цього державні можливості та потенціал громадських об'єднань, територіальних структур і місцевих органів влади;

3) поглиблення професійних зв'язків із зарубіжними політологами, вивчення досвіду організації політичної науки в різних країнах світу й насамперед в рамках Європейського Союзу; залучення провідних політологів для участі в роботі всесвітніх і європейських конгресів з різних проблем політичної науки;

4) розширення каналів постійної комунікації між суб'єктами політичної науки, включаючи Інтернет, існуючі періодичні академічні журнали та стимулювання кафедральних видань у рамках цілеспрямованої державної підтримки університетської науки;

5) органічне поєднання можливостей теоретичної і прикладної політології у процесі реформування українського суспільства; збільшення обсягу викладання курсів з прикладної політології в рамках спеціалізованих відділень на соціально-гуманітарних факультетах національних університетів.

Ці та інші завдання, що випливають зі змісту нашого дослідження, мають скласти вектор подальшого руху вітчизняної політології у бік наближення її потенціалу до кращих світових зразків.

Література

1. Андрущенко В. П. Реальність освіти: проблема дефіологізації // Практична філософія. — 2001. — № 1. — С. 188.
2. Габриэлян О. А. О развитии и преподавании политической науки в Украине // Политическая наука в Украине: становление и перспективы. — Симферополь, 2002. — С. 6–7.
3. Гавриленко І. М., Мельник П. В., Недюха М. П. Соціальний розвиток: Навч. посіб. — К.; Ірпінь: Академія ДПС України, 2001.
4. Деніско Л. М., Бусел П. І. Так хто нам потрібен на вході з вищої школи? (Спроба філософсько-методологічного аналізу нововведення) // Практична філософія. — 2001. — № 3. — С. 211.
5. Кастельс М. Информационные технологии, глобализация и социальное развитие // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. — Вып. 2. — Харьков: Константа, 2004. — С. 21.
6. Кисельов М. Феномен гуманітарної освіти в Україні (роздуми над проектом Концепції реформування гуманітарної освіти) // Освіта і управління. — 1997. — Т. 1, № 1. — С. 130.

7. Корсак К. Скільки є світових процесів? // Науковий світ. — 2005. — № 4. — С. 6.

8. Салмин А. М. Политическое развитие России и актуальные проблемы политологии // Политические исследования. — 1998. — № 3. — С. 222.

9. Тягло О. Українська наука про політику. Спроба оцінки потенціалу // Політичний менеджмент. — 2004. — № 1. — С. 7–10.

10. Яновський А. Школа громадянина: Американський досвід — наші потреби. — Л.: Літопис, 2001.

The author presents the analysis and systematization of existing views on the political studies evolution in Ukraine as curriculum discipline oriented on humanization of the educational system and society functioning. The issue highlights the main advances of the Ukrainian political science, its problems and prospects on the way of assuring the consolidation of Ukrainian society. The special attention given to the wide range of non-resolved problems in this important and influent scientific-educational sphere. The author defined the main goals of political science in the context of future generations of politics socialization.

Надійшла 13 квітня 2006 р.

СУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ: ІНДИКАТОРИ І ФУНКЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 2(14), с. 107–113

Проаналізовано сутність політичної стабільності, визначено індикатори виміру політичної стабільності, її суспільні функції, можливості формування політичної стабільності.

Проблеми політичної стабільності та механізмів її формування й підтримання є одними з найважливіших для сучасної політичної науки. У світі, який постійно змінюється та ускладнюється, збереження стабільності у суспільстві набуває особливого значення, оскільки, як засвідчує досвід, ефективність та легітимність інститутів влади значною мірою залежать від політичної стабільності.

Проблема стабільності з особливою актуальністю постає в суспільствах, що трансформуються, в умовах кризи, про що свідчить практика сучасного політичного режиму в Україні.

Період переходу від авторитаризму до демократії пов'язаний із системними та якісними змінами політичних та економічних відносин, трансформацією діючих і виникненням нових політичних і суспільних інституцій, пошуками шляхів суспільного розвитку і одночасно із суперечностями, що в сукупності зумовлюють гострі конфлікти та боротьбу соціальних і політичних груп.

У сучасній Україні характер політичної стабільності/нестабільності визначається економічними, соціальними та ідеологічними конфліктами як у суспільстві, так і передусім у середовищі еліти, причинами яких є неефективність законодавчої діяльності, використання недосконалості законодавства в корисливих цілях, відсутність у державної влади політичної волі щодо здійснення демократичних реформ, прийняття управлінських рішень для задоволення вузькогрупових інтересів і бізнесових та політичних груп. Викладене актуалізує дослідження теоретичних аспектів політичної стабільності, чинників її становлення

та механізмів збереження в перехідних суспільствах.

Тематика політичної стабільності у вітчизняній літературі висвітлена недостатньо. Проблему стабільності досліджували українські політологи О. Процик, Р. Павленко, Ю. П. Сурмін. Наукові аспекти політичної стабільності у перехідний період досліджували російські політологи А. Ю. Мельвиль, А. С. Макаричев, Б. М. Краснов, А. А. Галкин.

У дослідженні “Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід” Ростислава Павленка урядова стабільність розглядається як складова політичної стабільності, стверджується, що важливим чинником забезпечення стабільності уряду є вдосконалення механізму парламентської відповідальності уряду в Україні [10].

О. Процик у праці “Про політичний уряд і механізми прийняття рішень” наголошує, що наявність кількох центрів законодавчої і виконавчої влади, технократичний характер Кабінету міністрів України та політична фрагментація українського парламенту — три основні чинники, що зумовлюють високий рівень нестабільності в розробці та реалізації державної політики і недостатню міру узгодження політичних рішень у владних структурах.

Ю. П. Сурмін аналізує сутність та історію виникнення й становлення політичних систем, особливості системного підходу, в контексті якого розглядаються проблеми стабільності: “Стійкість і нестійкість системи являють собою дві сторони процесу розвитку. Будь-який розвиток — це зміна і взаємодія сталості та несталості. Стійкість сис-

теми — це її здатність відновлювати стан рівноваги, який є найбільш придатним для виконання системою функцій після впливу на неї якихось внутрішніх факторів” [15, 166–167].

Розширене тлумачення понять стабільності та конфлікту, теоретичних парадигм і концепцій подали дослідники Г. Алмонд, С. Верба, С. Хантінгтон, А. Лейпхарт, Д. Істон, Т. Парсонс, Р. Мертон, Х. Лінц, А. Пшеворський, Е. Цімерман, С. Ліпсет, Ж. Лейн, Е. Уолерстайн, Ф. Харфст, О’Доннел Шміттер, Г. Вайнштейн, В. Банс та ін.

Спробуємо з’ясувати тут сутність політичної стабільності, її функції та визначити індикатори. Мета дослідження зумовлена розумінням політичної стабільності як певного стану політичної системи і відповідно його суб’єктивним сприйняттям.

Стабільність чи нестабільність у такому сенсі є суб’єктивним відчуттям людей, не завжди адекватним реаліям. Крім того, використання агітаційно-пропагандистських та маніпулятивних технологій дає змогу правлячій еліті “переконати” громадськість у стабільному функціонуванні суспільної системи. Тому науковий аналіз проблем політичної стабільності потребує визначення індикаторів (від лат. *indicator, indico* — вказую, визначаю), тобто об’єктивних показників і вимірів стабільності. У реальному житті стабільність та нестабільність у своїй взаємодії виступають парадигмою існування людини та суспільства. Нестабільність як стан протилежний стабільності може розглядатися також як конкретний випадок непевності, зумовленої грою соціальних і політичних інтересів та її результатів.

Стабільність стосується всіх сфер суспільно-політичного життя, а також визначається структуризацією суспільства — горизонтальною і вертикальною, його диференціацією — утворенням відповідних спільностей, соціальних груп і верств з властивими їм інтересами, відображенням цих інтересів різними політичними організаціями.

Передусім визначимо сутність стабільності та основні підходи до визначення поняття стабільності. У широкому сенсі під стабільністю розуміється впорядкований і динамічний розвиток суспільства, гармонійне та збалансоване функціонування всіх його підсистем — економічної, політичної, соціальної і культурної. При цьому наголосимо, що абсолютна стабільність могла б бути досягнута лише теоретично в рамках абсолютно статичної політичної системи, що в реальності є неможливим.

Стабільність часто сприймається та інтерпретується як впорядкованість суспільних відносин, злагоджене функціонування елементів суспільної системи, іншими словами, як стан порядку. Відомий політолог С. Хантінгтон визначає стабільність за формулою “порядок плюс наступність”, тобто такий варіант розвитку країни, при якому модель організації влади впродовж тривалого часу зберігає свої сутнісні характеристики [17]. Одним із підходів до визначення стабільності є розуміння стабільності як відсутності структурних змін у політичній системі або як наявності здатності керувати цими змінами. Іншими словами, у стабільній системі або політичний процес не призводить до радикальних змін, або якщо такі зміни все-таки спостерігаються, вони підпорядковуються стратегії, заздалегідь розробленій правлячою елітою. Зміни в діяльності однієї з ланок організації вимагають відповідних коригувань для її вищого і нижчого рівнів; зміни повинні бути ініційовані інститутом, уповноваженим приймати політичні рішення; для здійснення ефективних змін мають бути використані як формальні, так і неформальні механізми узгодження інтересів; ефективність планованих змін прямо пропорційна залученню всіх учасників цього процесу до пошуку оптимальних механізмів прийняття рішень [17].

Розглянутий підхід близький до інтерпретації стабільності як балансу (рівноваги) політичних сил та інтересів. Його застосування для аналізу соціально-політичних явищ може викликати певні складнощі, тому що в політиці частіше, ніж в інших сферах життя, утворюється меншість, лідери якої закономірно прагнуть до зосередження у своїх руках максимальної могутності (ресурсів, важелів впливу та ін.), до цілковитого домінування. Дискусії між фахівцями, що дотримуються цієї точки зору, стосуються здебільше природи політичної рівноваги. Деякі автори, наприклад, вважають, що політична рівновага відновлюється автоматично, як наслідок саморегулювання, подібно до того, як тіло людини після перевантажень або хвороб відновлює баланс функцій своїх найважливіших органів.

Інша група вчених вважає, що баланс сил можливий лише як наслідок цілеспрямованої діяльності зацікавлених у цьому політичних лідерів. Зокрема, Р. Дал пов’язує стабільність з основними елементами демократії: публічне змагання за голоси виборців і розширення участі у політичному процесі громадян. Однак варто зазначити, що в умовах масової політичної участі відкриті дискусії, виявляючи і загострюючи розбіжності

між політичними силами, можуть призвести до найгостріших соціальних конфліктів.

Проблема стабільності значно ускладнюється в тому випадку, коли йдеться не просто про підтримку в суспільно-політичній сфері балансу сил та інтересів, а й про збереження основ демократичної системи. Демократія ж унаслідок своїх особливостей виключає ситуацію, коли який-небудь політичний інститут (партія, група і т. ін.) має абсолютну перевагу над опонентами. Основою стабільності в такому сенсі є згода щодо базових умов та цінностей функціонування суспільства. Учасники демократичного політичного процесу повинні мати у своєму розпорядженні важелі впливу, достатні для захисту своїх інтересів, але недостатні для монополізації влади.

Станом протилежним стабільності є нестабільність політичних систем. Конкретні прояви нестабільності здебільшого залежать від співвідношення політичних сил, особливостей процесу прийняття рішень. Дестабілізація демократичної форми правління в результаті об'єктивних для неї загроз залежить від декількох обставин. Насамперед велике значення має наявність або відсутність глибоких "розколів" у суспільстві, тобто культурних, ідеологічних і соціально-економічних конфліктів. Багато залежить від рівня підтримки демократичного режиму населенням країни. На думку американських політологів Е. Даффа і Д. Маккаманта, аналіз проблеми політичної стабільності і нестабільності потребує використання чітких даних, по-перше, про ставлення населення до політичного процесу, по-друге, про внутрішні резерви самої політичної системи. З іншого боку, загальна нестабільність обернено пропорційна рівневі легітимності режиму, розвиненості політичних інститутів, розширенню соціально-економічної мобільності, темпам економічного розвитку країни, вдосконаленню мережі політичних комунікацій, усвідомленню національної приналежності, наявності консенсусу усередині еліти щодо процедур і норм функціонування влади.

Отже, головним у політичній стабільності є забезпечення порядку, який виявляється в ефективності діяльності владних структур, їх легітимності та постійності норм і цінностей політичної культури. Відомо, що найбільших успіхів досягли ті суспільства, які традиційно орієнтувались на цінність порядку. Абсолютизація в суспільстві цінності змін призводить до того, що вирішення проблем і конфліктів досягалося дорогою ціною. Для розвитку і упорядкованості необхідна послідовність, поетапність змін і реформ. Важли-

вими чинниками стабільності є легітимність та ефективність. С. Ліпсет, ввівши у науковий обіг поняття ефективності [4], визначає стабільність влади не одним (легітимність), а двома параметрами — легітимністю та економічною ефективністю влади.

Ефективність влади доповнює і формує легітимність, яка здатна стабілізувати систему навіть в умовах її недостатньої легітимності. С. Ліпсет вважав, що сама легітимність системи влади може досягатися двома шляхами: або за рахунок наступності, сприйняття нею колишніх, один раз встановлених норм, або за рахунок ефективності, тобто знаходження самою системою здатності, навіть відмовившись від традиційних норм, вирішити назрілі, насамперед соціально-економічні, проблеми суспільного розвитку [4]. Ефективність політики (від лат. *effectus* — виконання, дія) — це властивість політичних дій, рішень, поведінки, що відображає міру того, наскільки ці дії, рішення та поведінка приводять до бажаних наслідків [11, 456].

Політичний порядок також детермінований динамікою соціальних інтересів різних верств суспільства і способами забезпечення їх взаємодії. Важливим тут виявляється не тільки врахування специфіки, автономності інтересів, багатоманіття орієнтацій діяльності, а розуміння їх залежності та збігу. Формування політичного порядку проходить на підставі наявності у різних політичних сил спільних базових інтересів і необхідності співпраці в цілях їх захисту.

Стабільність виявляється також у виконанні законів та інших регулятивних нормативних актів, у використанні ненасильницьких форм політичної боротьби. При демократичному устрої всі механізми влади спрямовані на досягнення певної рівноваги соціально-політичних інтересів і потреб громадянського суспільства. При цьому формується механізм саморегулювання, політичних відносин. У цьому механізмі провідна роль належить державі, яка має регулювати всю систему суспільного життя для збереження існуючого ладу.

Формування політичної стабільності є важливою функцією політичних інститутів. Відомо, що будь-яку систему можна подати як структуру, ряд одиниць чи компонентів, зі стабільними функціями (які, врешті-решт, можуть бути і відносними). Застосування до політичної системи поняття "стабільність" означає її стійкий стан, який дає можливість ефективно функціонувати і розвиватися в умовах внутрішніх та зовнішніх

змін, зберігаючи при цьому свою структуру. Стабільна політична структура демонструє високий рівень підтримки більшої частини суспільства, інститутів управління суспільством (режиму) і тих, хто перебуває при владі в державі. Для неї також характерна постійна та впорядкована зміна правлячих еліт; наявність системи стримувань і противаг для збалансування владних структур; функціонування багатопартійності, в рамках якої ефективно діє опозиція. Більшість вчених-політологів виходять із посилення, що стабільність більшою мірою можлива, якщо політичні інститути здатні реагувати на потреби їх громадян. Д. Істон у творі “Політична система” (1953 р.) так описав класичну теоретичну модель механізму функціонування політичної системи. Із середовища на “вході” до політичної системи надходить інформація про потреби у вигляді вимоги та підтримки. Вимоги можна визначити як дії та думки індивідів і груп з приводу розподілу цінностей у суспільстві. Політична система трансформує і переробляє “введені” до неї вимоги і підтримку (Д. Істон називає це процесом конверсії) в кінцевий “продукт” (“вихід” системи) — авторитетні рішення щодо розподілу цінностей в суспільстві і відповідна діяльність щодо їх імплементації. На “виході” системи можуть бути нові закони, інші нормативні акти.

Викладене дає змогу вважати, що політичну стабільність характеризують такі основні індикатори, як наявність політичного порядку; здійснення політичного діалогу між всіма політичними силами, політичною елітою і громадянським суспільством; ефективність прийняття управлінських рішень; легітимність влади; громадянський мир і згода.

Політична ефективність у поєднанні з легітимністю влади є одним з найважливіших чинників стабільності політичної влади й політичного режиму загалом, формуванням довіри та підтримки громадян. Стабільність ґрунтується на загальних принципах, цінностях, які поділяються всіма учасниками політичного життя.

Політична стабільність, політичний порядок досягаються, як правило, двома основними способами: диктатурою або розвитком демократії й відповідно примусом або узгодженням інтересів та компромісами як механізмами стабілізації. Стабільність, що досягається шляхом насилля та репресіями, історично недовговічна, має ілюзорний характер, оскільки досягається “згори” без участі народних мас і опозиції та утримується примусом.

Цілком іншою є природа стабільності на основі демократії, широкої соціальної бази, розвиненого громадянського суспільства. У суб’єктивному плані стан політичної рівноваги дає громадянам, які не перебувають в опозиції до існуючого ладу, відчуття безпеки і спокою, своєрідного політичного комфорту, впевненості в можливості задоволення своїх потреб та сподівань. Підтримка в масовій свідомості інститутів політичної влади як інститутів, яким делегована визначена сукупність повноважень, теж є основою політичної стабільності суспільства. Делегування владних повноважень означає право політичних інститутів здійснювати їх, використовуючи примусові акції та вживаючи непопулярні заходи, адже, делегувавши ці повноваження, суспільство засвідчило свою готовність підкорятися цим інституціям заради безпеки та порядку. Делегування повноважень і готовність підкорятися формують політичну довіру, з якої уже випливають такі феномени, як легітимність — нелегітимність, згода — незгода, підпорядкування — непокоря, законслухняність — аномія. Довіру П. Бурдьє визначив як політичний капітал, що є формою символічного капіталу, кредитом, заснованим на вірі і визнанні, точніше, на незліченних кредитних операціях, за допомогою яких агенти наділяють людину (чи предмет) тією владою, яку вони за нею визнають [2, 208].

Стабільність одночасно є результатом функціонування принципів узгодження інтересів у рамках певного типу політичної системи, основними з яких є компроміс чи примус. У такому сенсі розрізняють різні типи політичної стабільності відповідно до механізмів її досягнення: абсолютну; статичну і динамічну; стагнаційну, консолідаційну.

Абсолютна (повна) стабільність політичних систем, як уже зазначалось, є абстракцією, оскільки не має під собою реальних механізмів втілення. Така стабільність можлива в абсолютно замкнутій системі, яка не взаємодіє із зовнішнім середовищем. Стабільність плюралістичних демократичних режимів, заснована на саморегулюючій політичній системі, визнанні опозиції, грі різних політичних сил, може бути визначена як динамічна, консолідаційна. Стабільність командно-адміністративних систем, що забезпечується репресивними методами, спрямованими на усунення будь-якої існуючої чи потенційної опозиції, утвердження монізму в усіх сферах життя, є статичною та стагнаційною.

Статична стабільність характеризується створенням і збереженням непорушності, постійності

соціально-економічних і політичних структур, зв'язків, відношень. Вона ґрунтується на уявленнях, необхідності збереження консервативних традицій та домінуючої ідеології, створення адекватних стереотипів політичної свідомості і поведінки. Однак життєздатність політичної системи подібного рівня стабільності є обмеженою через закритість і відсутність зворотного зв'язку між політичною системою та суспільством, елітою та суспільством. Оскільки демократичне суспільство є відкритою системою, то воно здатне відносно безболісно пристосовуватися до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі свого існування. Така стабільність є динамічною, виступає умовою самовідтворення демократичних режимів. Її можна вважати “живою”, конструктивною.

Відзначимо, що важливу роль у забезпеченні стабільності відіграє забезпечення політичної спадкоємності. У широкому сенсі тут йдеться про спосіб зміни одного уряду іншим. В. Кольверт зазначає, що у вузькому розумінні спадкоємність співвідноситься з таким законодавчо встановленим процесом передавання влади, який дає змогу уникнути кризових ситуацій, насилля, що виникають у подібних випадках, і тримати цей процес під контролем.

Якщо виходити з позиції структурного функціоналізму (Т. Парсонс, Р. Мертон), така стабільність є основою стабілізації суспільної системи. Вона відповідає вимозі постійного функціонування системи. Але, по суті, тут йдеться про виправдання і раціоналізацію існуючого порядку. Поза тим розвиток політичного життя, його адекватність політичним інтересам вимагає якісних змін як умови рівноваги.

Стагнаційний тип політичної стабільності (від фр. *stagnatio*, лат. *stagnum* — стояча вода) характеризується застоєм, закостенінням інституційних форм, згортанням змін, розпадом структур політичного життя, що призводять до припинення політичного розвитку, аж до краху політичної системи суспільства чи політичного регресу загалом [4]. Політична стагнація в суспільстві настає тоді, коли стабілізаційні механізми якісних політичних трансформацій перестають діяти. Процес політичної стагнації розпочинається, на перший погляд, як неполітичний. Відразу помітити його дуже важко. Відбуваючись повільно і довготривало, він діє надзвичайно руйнівно. Головними особливостями політичного життя, що перебуває на стадії політичної стагнації, є пасивність, а згодом звуження сфери діяльності всіх елементів

політичної системи; стандартизація політичного життя, розвиток суспільства за розробленим політичними сценарієм, несвоечасне розв'язання політичних конфліктів з одночасним прагненням до показної стабільності.

Класифікацію форм “стабільності” зазвичай здійснюють за методами та механізмами її досягнення. Д. Яворські вводить розмежування між “мінімальною” і “демократичною” стабільністю. Мінімальна стабільність означає просто відсутність на території держави громадянських війн або інших форм збройних конфліктів, така стабільність цілком може бути досягнута авторитарними методами. Демократична стабільність визначається як здатність демократичних структур швидко реагувати на суспільні настрої, що змінюються [13, 68].

У такому сенсі стабільність розуміється як відсутність у суспільстві реальної загрози нелегітимного насилля або наявність у держави можливостей, які вона може застосувати у кризовій ситуації. Дослідники К. Дaudінг і Р. Кімбер вважають за можливе визначати в якості стабільності тільки ту політичну одиницю, що має здатність запобігти насильницькому усуненню від влади. Ці автори вважають, що така дефініція не може мати різних проявів, тобто або стабільність є, або її немає [19].

При демократичному устрої всі механізми влади спрямовані на досягнення рівноваги соціально-політичних інтересів, при цьому формується механізм саморегулювання, у тому числі політичних відносин. У цьому механізмі провідну роль відіграє держава, яка повинна регулювати всю систему суспільного життя для збереження існуючого ладу.

Динамічні системи мають необхідну міру стійкості, стабільності, забезпечуючи їх самозбереженням і водночас не є перешкодою для змін. У цих умовах стан політичної стабільності завжди відносний, існує режим постійного самокоригування політичної системи.

Взагалі надто високий ступінь стабільності будь-якої системи, у тому числі політичної, зменшує її життєздатність. Вона може бути наслідком жорсткого опору змінам. Зворотний бік цього стану — нездатність адаптуватися до змін — призводить до загибелі системи, а отже, необхідна їй певна корекція відповідно до змін в економіці та інших сферах суспільного життя. Оскільки такі зміни відбуваються еволюційно, без політичних катаклізмів, то можна вважати, що панує стан відносної політичної рівноваги.

Отже, способи регуляції динаміки соціальних інтересів суспільства є важливими чинниками формування основних типів стабільності — статичної чи динамічної і можуть бути силовими і консенсусними. Перший тип регуляції соціальних відносин виходить із можливості подолання чи навіть ліквідації конкретної групи інтересів. Він розглядається як ефективний метод розв'язання проблем. Консенсусний тип регуляції соціальних відносин виходить із визнання наявності різних соціальних інтересів, їх об'єктивної конфліктності і необхідності їх узгодження з принципових проблем розвитку. Іншим важливим чинником стабілізації (чи дестабілізації) суспільства і відповідно критерієм її класифікації є міра відкритості чи закритості політичної системи, принципи комунікації із суспільним середовищем, відповіді на потреби суспільства та виклики часу.

Усі показники політичної стабільності аналітично роздільні, проте взаємозалежні в тому, що один чинник може призвести до нестабільності інших. Т. Парсонс вважає, що:

- 1) кожне суспільство — відносно стійка й стабільна структура;
- 2) кожне суспільство — добре інтегрована структура;
- 3) кожний елемент суспільства має певну функцію, тобто щось вкладає для підтримання стійкості системи;
- 4) функціонування соціальної структури спирається на ціннісний консенсус членів суспільства, який забезпечує стабільність та інтеграцію.

Р. Дарендорф, розглядаючи стабільність кризів призму конфлікту, стверджує [3]:

- 1) кожне суспільство змінюється в кожній своїй точці;
- 2) соціальні зміни — постійні та наявні скрізь;
- 3) кожне суспільство в кожній своїй точці пронизане розбіжностями й конфліктами;
- 4) конфлікт — постійний супутник суспільного розвитку.

Політична стабільність забезпечує реалізацію найважливіших суспільних функцій:

- функція порядку — проявляється у визначеності, ефективності діяльності владних структур, у постійності норм і цінностей політичної культури та політичних відносин;
- інтегративна — полягає в консолідації різних верств населення шляхом впорядкування суспільних відносин і підтримання основних суспільних цінностей та норм як

регулятивних чинників функціонування суспільства;

- прогнозованість суспільно-політичних процесів, оскільки за умов стабільності політичної системи норми та відносини між суб'єктами політики набувають сталого та передбачуваного характеру;
- функція легітимізації політичного режиму та політичної спільності;
- функція розвитку на основі поступових органічних змін.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що, незважаючи на розбіжності у наукових підходах стосовно політичної стабільності, вона може бути визначена як динамічний розвиток суспільства, гармонійного збалансування всіх його підсистем — економічної, політичної, соціальної і культурної, що є необхідною умовою існування та функціонування будь-якого суспільства. Головними показниками політичної стабільності, на нашу думку, є ефективність прийняття управлінських рішень, наявність політичного порядку, відсутність урядових криз.

Розглядувана проблематика потребує подальшого дослідження становлення політичної стабільності, особливостей процесу становлення політичної стабільності у транзитних суспільствах та ролі нормативно-процедурних аспектів у досягненні політичної стабільності у суспільствах, що трансформуються.

Література

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Полис. — 1992. — № 4.
2. Бурдые П. Социология политики. — М., 1996. — 320 с.
3. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта // Социологические исследования. — 1994. — № 5.
4. Короткий оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2005. — 789 с.
5. Краснов Б. М. Политические институты и политическая стабильность // Общая и прикладная политология / Под общ. ред. В. И. Жукова, Б. М. Краснова. — М., 1997. — 523 с.
6. Лейпхарт А. Конституционные альтернативы для новых демократий // Политология. Хрестоматия / Сост. М. А. Василек, М. С. Вершинин. — М.: Гардарики, 2000. — 843 с.
7. Макарычев А. С. Стабильность и нестабильность при демократии: Методологические подходы и оценки // Полис. — 1998. — № 1.

8. Мельвиль А. Ю. Демократические транзиты: теоретико-методологические и прикладные аспекты. — М.: Моск. обществ. науч. фонд, 1999. — 106 с.
9. Обновление и стабильность в современном обществе. Сравнительный анализ / А. А. Галкин, М. И. Новинская, И. В. Данилевич и др. / Под общ. ред. А. А. Галкина. — М.: Весь мир, 2000. — 364 с.
10. Павленко Р. М. Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід. — К.: Вид. дім "КМ Академія", 2002. — 253 с.
11. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіної, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.
12. Пшеворский А. Переходы к демократии // Политология: Хрестоматия / Сост. М. А. Василик, М. С. Вершинин. — М.: Гардарики, 2000. — 843 с.
13. Растоу Д. А. Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. — 1996. — № 5.
14. Семькина Т. Факторы стабильности общества // URL: <http://liber.rsuh.ru/Conf/Peace/semukina.htm>
15. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 2003. — 368 с.
16. Уолерстайн Е. Избирательные системы, партии и политическая стабильность // Полис. — 1992. — № 6.
17. Хантингтон С. Будущее демократического процесса от экспансии к консолидации // Политология: Хрестоматия / Сост. М. А. Василик, М. С. Вершинин. — М.: Гардарики, 2000. — 843 с.
18. Цыганков А. П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика. — М.: Интерпракс, 1995. — 293 с.
19. Bealey F. Stability and crisis Fears. About Threats to Democracy // European Journ. of Political Research. — 1987. — Vol. 15, № 6. — P. 687 // URL:<http://spa.msu.ru/e-journal/index.php?collegya>
20. Putnam R. Making Democracy Work. Civic Tradition in Modern Italy. — Princeton: Princeton Univ. Press, 1993. — 45 с.

We are analyzed the source of the political stability, found out the indicators political stability of measurment its social function and possibilities of the political stability formation.

Надійшла 28 квітня 2006 р.

ВІЙСЬКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ЯДЕРНА ПРОГРАМА ПАКИСТАНУ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 2(14), с. 114–119

Поява нових ядерних держав, не охоплених Договором про нерозповсюдження ядерної зброї, поставила під сумнів ефективність і саме існування міжнародного режиму нерозповсюдження. Пакистан став неофіційною ядерною державою, а його ядерна програма — джерелом розповсюдження ядерних матеріалів і технологій. Досліджується стан, рівень та напрямки розвитку ракетно-ядерних технологій у Пакистані.

Пакистан слугує прикладом мусульманської держави, в якій за півстоліття незалежного розвитку військові тричі (1958–1969, 1969–1971, 1977–1988 рр.) перебували у владі — всього близько 25 років. Інтерес з боку світової спільноти до військового потенціалу та військової політики Пакистану значно посилюється після серії ядерних випробувань у травні 1998 р. (проведених услід за аналогічними випробуваннями в сусідній Індії), які все частіше дають змогу говорити про “ісламську атомну бомбу” та про можливу релігійну війну, яка з регіонального рівня Південної Азії може потенційно перерости у глобальну ядерну катастрофу.

Поява нових ядерних держав, не охоплених Договором про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), поставила під сумнів ефективність і саме існування міжнародного режиму нерозповсюдження. Тому дослідження ядерної програми Пакистану є надзвичайно актуальним. Ситуація ускладнюється ще й тим, що Південна Азія є одним з регіонів, де впродовж тривалого часу залишаються не вирішеними територіальні, етнічні та інші проблеми. Останнім часом особливої актуальності набули проблеми, пов'язані з гонкою озброєнь і ядерною безпекою в регіоні.

Інтерес до дослідження ядерної програми Пакистану зумовлений також тим, що вона вже стала джерелом розповсюдження ядерних матеріалів і технологій. Можлива поява нових неофіційних ядерних держав — КНДР та Ірану — змушує світову спільноту шукати нові заходи щодо зміцнення міжнародного режиму нерозповсюдження. Без створеної А. К. Ханом мережі розповсюдження

ядерних матеріалів і технологій навряд чи Іран настільки розвинув би свою ядерну програму. В умовах постбіполярних міжнародних відносин розповсюдження зброї масового знищення визнано як одну з ключових загроз міжнародній безпеці. Дослідження ядерної програми Пакистану, її впливу на режим нерозповсюдження допоможе знайти нові шляхи збереження режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

За відсутності ґрунтовних досліджень, присвячених ядерній програмі Пакистану, можна лише констатувати достатньо велику увагу до індо-пакистанського конфлікту та шляхів його вирішення. Серед українських дослідників привертає увагу праця О. Маначинського, де він аналізує сучасну військову політику Індії та Пакистану та її можливі наслідки [2]. Окрім того, відзначимо статті сучасних російських дослідників — С. Баранова [1], Т. Шаумяна [8], П. Морозова [3], О. Плешова [5], в яких розглядаються питання ядерної безпеки в регіоні, кашмірська проблема й ісламський фактор у суспільно-політичній системі Пакистану.

У 90-х роках ХХ ст. було опубліковано декілька монографій, присвячених питанням безпеки та аспектам виробництва плутонію і високозбагаченого урану. Найбільш авторитетними треба визнати дослідження Д. Олбрайт, Ф. Беркута [16]. Деякі публікації висвітлювали регіональні особливості нерозповсюдження, історію ядерних програм “неофіційних” ядерних держав. Серед монографій, присвячених проблемі нерозповсюдження, можна виокремити праці С. Коена [10], У. Хантлі [13] та ін.

Спробуємо дослідити стан, рівень та напрямки розвитку ракетно-ядерних технологій у Пакистані. З урахуванням геополітичної ситуації в регіоні оцінимо склад і структуру створюваних національних ядерних сил.

Відповідно до сучасних концепцій військовий потенціал — це сукупність реальних матеріальних і духовних можливостей суспільства, які можуть бути використані в інтересах безпеки шляхом ведення війни або вирішення інших міжнародних і внутрішніх задач з використанням воєнної сили. Він визначається матеріальними можливостями держави, кількістю та якістю людських ресурсів, озброєнь та військової техніки, розмірами і географічним розташуванням конкретної країни. Розглядаючи військово-економічний потенціал Пакистану, виокремимо дві суттєві обставини:

1) зростаюча залежність країни від зовнішнього ринку — від військово-технічної та економічної допомоги основних іноземних інвесторів;

2) міжнародний контекст, важливість якого різко зростає з переходом з регіонального на глобальний рівень.

Витрати на оборону традиційно займали вагоме місце у пакистанському державному бюджеті. Маючи справу з таким більш сильним потенційним противником, як Індія, при відносно слабкому власному ресурсному базисі, військові завжди могли мотивувати високі витрати на оборону необхідністю зберігати ефективний військовий потенціал на мінімально необхідному рівні. Подібна практика широко підтримується в громадсько-політичних колах і зараз, тому що більшість населення в Пакистані, як і раніше, сприймають Індію як загрозу власній безпеці.

Вже у перших бюджетах незалежного Пакистану військові витрати дорівнювали 40–50 % поточних асигнувань, а згодом досягли 60 % [10, 167]. Їх швидке зростання було зумовлено вступом країни у військові блоки СЕНТО і СЕАТО в середині 50-х років, збройним конфліктом з Індією в 1965 р., відновленням армії після її капітуляції в Бангладеш у 1971 р. У 1958–1973 рр. витрати на військові цілі, згідно з офіційною статистикою, оцінювалися в 50–60 % державних поточних витрат; після цього їх частка скоротилась до 30–40 % державних витрат, змінюючись у межах 5–7 % ВВП [9, 46]. Навіть враховуючи темпи економічного розвитку, інфляцію, можна стверджувати, що реальне зростання витрат на оборону в 70–80-ті роки було досить значним.

У 1995/1996 фінансовому році із загальної суми державних поточних витрат у 434,6 млрд

рупій витрати на оборону склали 115,2 млрд, водночас на розвиток економіки було витрачено трохи менше — 96,5 млрд рупій. Починаючи з 90-х років відбувається неухильне зростання воєнних витрат в абсолютному відношенні, але в постійних цінах 1980/1981 фінансового року (як і їх частка в загальних державних витратах) вони приблизно стабілізувались [15].

Їх відносна стабільність пояснюється, по-перше, великими витратами на сплату зовнішнього боргу (в 1997/1998 фінансовому році він досяг уже 32 млрд доларів, а сплата зобов'язань щодо зовнішнього боргу складала 700 млн доларів на місяць), по-друге, неухильно зростаючими витратами на закупівлю військової техніки і технологій, зокрема, для ядерних досліджень. Водночас систему офіційного військового бюджету, що склалася, поки що не можна визнати оптимальною. На думку провідних експертів Світового банку, структура військових витрат (за аналогією зі всією структурою бюджетних асигнувань) потребує кардинального перегляду для приведення витрат на оборону до оптимальних розмірів, які ефективно забезпечують безпеку країни. Пакистанські військові експерти дотримуються, проте, іншої думки, вважаючи, що армія має розглядатися не тільки як оборонний потенціал, а й як сила, що здатна розпочати стратегічний наступ, включаючи можливість ведення війни на території противника.

Аналіз ядерної програми Пакистану неможливий без визначення її місця і значення у воєнному комплексі країни. Пакистан ще із середини 70-х років минулого століття активно здійснював “наздоганяючу” ядерну програму з метою нейтралізувати перевагу Індії у сфері ядерної зброї. Одним з найважливіших факторів, що зумовив політичне рішення керівництва Пакистану про початок ядерної програми, крім необхідності “досягти ядерного паритету в можливостях” з Індією, було чітке розуміння неспроможності Пакистану з політичних і економічних міркувань досягти з Індією рівноваги у звичайних озброєннях. Успішна реалізація цієї ядерної програми стала можливою завдяки виваженій політиці пакистанського керівництва на суперечках провідних світових держав та використанню сприятливої міжнародної обстановки.

Ядерна програма Пакистану почалася в 1972 р. незабаром після його поразки у війні 1971 року з Індією. Повномасштабний характер вона набула після проведення Індією першого ядерного випробування в 1974 р. Вже на початку 80-х років

пакистанські вчені розв'язали всі технологічні проблеми, пов'язані з розробкою ядерної зброї, включаючи освоєння технології збагачення урану (див. № 1 журналу [3, 23]).

У 1993 р. прем'єр-міністр Пакистану Наваз Шариф, залишивши свою посаду, заявив про те, що Пакистан має власну ядерну зброю. Уряд, який очолила на той час Беназір Бхутто, зробив заяву, що Пакистан, маючи достатньо знань і технологічних рішень в ядерній галузі, добровільно відмовляється від остаточного прийняття рішення про свій статус і дотримується без'ядерного вибору, поки політика Індії не змусить його змінити це рішення [4].

28 і 30 травня 1998 р. Пакистан здійснив серію ядерних випробувань, які отримали назву "Похран II" і "Чагай I", офіційно заявивши про володіння ядерно-вибуховими пристроями (ЯВП). Пакистан ще до ядерних випробувань виробив декілька ЯВП, які, проте, були у незібраному вигляді. За даними західних експертів, Пакистан отримав перший плутоній для ядерної зброї у 1985 р., а вже у 1986 р. його було достатньо для виготовлення першої ядерної бомби. Нині Пакистан має загалом 25–30 бойових ЯВП. За оцінками західних експертів, значно менша, ніж у Індії, кількість ЯВП пов'язана з обмеженими можливостями щодо напрацювання в ядерній галузі. Через це, можливо, структура ядерного арсеналу Пакистану буде слабо диверсифікованою.

Пакистанська ядерна інфраструктура досить велика. Найважливішими є такі її об'єкти [15]:

- ядерний полігон Чагай поблизу кордону з Афганістаном;
- комплекс з остаточної зборки ядерних боєприпасів у місті Вах;
- дослідницький центр у Кахуті з комплексами зі збагачення урану;
- легководні дослідницькі реактори потужністю в 9 і 13 МВт у Равалпінді (забезпечені гарантіями МАГАТЕ);
- реактор з напрацювання плутонію в Хушабі, який поки що будується, потужністю в 50–70 МВт;
- експериментальні комплекси зі збагачення урану в Сіалі і Голрі;
- дослідницький комплекс Пакистанського інституту ядерних досліджень.

Відкриті інформації про точні запаси радіоактивних матеріалів у Пакистані немає, але офіційні особи наприкінці 70-х — на початку 80-х років заявляли, що розвіданих запасів уранової руди у

країні достатньо для того, щоб забезпечити потреби АЕС, потужність яких набагато перевищувала потужність тоді єдиної діючої АЕС "Канупп" (125 МВт).

Зараз видобуток уранової руди і виробництво уранового концентрату зосереджено в Дера-Газі-Хані. На це виробництво не розповсюджуються гарантії МАГАТЕ. Видобуток уранової руди ведеться в цьому місці з 1976 р., а виробництво концентрату — з 1978 р. Крім того, уряд Пакистану приділяє велику увагу збільшенню фінансування розвідки нових і уточнення запасів старих родовищ.

Ключовим моментом ядерної програми Пакистану вважається його здатність виробляти уран для ядерної зброї. Крім того, із самого початку цієї програми керівництво Пакистану докладало багато зусиль для створення у країні радіохімічного виробництва з переробки відпрацьованого ядерного палива і виділення плутонію. Для цього вживалися заходи щодо створення лабораторних і експериментальних установок регенерації плутонію і практично водночас здійснювалися спроби імпортувати досить потужний регенераційний завод. При цьому широко використовувались методи легального і нелегального імпорту відповідного обладнання, технологій, механізмів і приладів. Можна стверджувати, що на сьогодні Пакистан має технологію регенерації плутонію, але широкомасштабне (за пакистанськими критеріями) виробництво плутонію (у тому числі для ядерної зброї) залежить лише від прийняття політичного рішення.

У Пакистані є декілька дослідницьких центрів, але найбільший інтерес становить дослідницький центр у Кахуті, в якому працює близько 7 тис. кваліфікованих фахівців (див. № 1 журналу [3, 24]). Крім того, Пакистан володіє діючим важководним енергетичним реактором потужністю 137 МВт у Карачі, який забезпечений гарантіями МАГАТЕ. Ця інфраструктура дає можливість Пакистану виробляти технічно досконалі ЯВП на базі ВЗУ і плутонію [14].

Ще одна особливість пакистанської ядерної програми полягає в тому, що технологічні знання стосовно виробництва ядерної зброї здебільше були отримані із-за кордону від пакистанців, які працювали на різних ядерних об'єктах у країнах Заходу, переважно в Європі. Це насамперед стосується технології центрифужного збагачення урану. Пакистан також використовував технічну інформацію та обладнання, які надавались йому з КНР. Китай, у свою чергу, розглядав Пакистан як

важливу протизагро Індії, відносини з якою були традиційно напруженими.

Зазначимо також велику роль пакистанських військових у всіх сферах ядерної програми, включаючи прийняття політичних рішень, які в інших країнах належать до виключної компетенції громадянського політичного керівництва. Це пов'язано передусім з тим, що пакистанська армія традиційно грає важливу інтеграційну роль у суспільстві.

Одним з "отців" пакистанської ядерної програми став Абдул Кадир Хан, спеціаліст у галузі металургії, який навчався в Німеччині і мав доступ до секретної інформації під час роботи на ядерному об'єкті компанії "Уренко" в Нідерландах. Після його повернення в Пакистан у 1975 р. ядерна програма набула винятково активного характеру. Він очолив програму з будівництва та оснащення центра ядерних досліджень у Кахуті [13].

Перші підозри щодо того, що Пакистан у своїй ядерній програмі вийшов за межі дозволеної діяльності, з'явилися в 1979 р., коли були зафіксовані централізовані закупівлі Ісламабадом обладнання для центру досліджень у Кахуті, яке не було подано представникам МАГАТЕ для інспекції. У 1983 р. державний департамент США констатував, що мають безперечні докази того, що Пакистан активно реалізує програму з виробництва ядерної зброї. Але оскільки Пакистан був важливою опорою для боротьби з радянською присутністю в Афганістані, адміністрація США в 1981 р. відклала на шість років введення проти Пакистану обмежень згідно з прийнятою в 1977 р. "поправкою Гленна-Саймінгтона", яка передбачала припинення надання економічної допомоги країнам, що імпортували ядерне обладнання без інспекцій з боку МАГАТЕ. У 1985 р. була прийнята "поправка Преслера", яка вимагала від американського президента на початку кожного фінансового року підтверджувати перед Конгресом, що Пакистан не має ядерної зброї і допомога з боку США суттєво зменшує ризик того, що Пакистан таку зброю придбає. В іншому випадку постачання зброї із США до Пакистану мають бути припинені. До 1989 р. президенти Рональд Рейган і Джордж Буш-старший підтверджували перед Конгресом відсутність у Пакистану ядерної зброї. У 1989 р. підтвердження було дано лише після того, як прем'єр-міністр Беназір Бхутто гарантувала відмову від продовження виробництва урану для ядерної зброї. Відмова президента Буша-старшого підтвердити відсутність у Пакистану ядерної зброї призвела до заморожування поставок до Пакистану озброєнь на загальну суму

в 1,3 млрд дол. Згодом через різні причини обмеження були пом'якшені відповідно до прийнятих у листопаді 1995 р. "поправки Брауна" і в 1997 р. "поправки Харкіна" [9].

Пом'якшення позиції США у цьому питанні пояснювалося намаганням зберегти можливість впливати на позицію Пакистану через "дозування" взаємодії.

Отже, можна дійти таких висновків. По-перше, на початку 90-х років Пакистан уже володів технологією створення ядерних вибухових пристроїв на основі урану. По-друге, країна вже мала можливості для виробництва високозбагаченого урану для ядерної зброї, а також для накопичення запасів. По-третє, на той час у Пакистані було декілька ядерних вибухових пристроїв, тобто ядерних бомб на основі урану.

Зазначимо, що пакистанський уряд приділяє серйозну увагу не лише ядерному, а й ракетному компоненту збройних сил. Відповідно до указу генерала Мушарафа, у країні було створене Командування стратегічними силами, яке очолив командувач ракетних частин стратегічного призначення. Збройні сили Пакистану мають на озброєнні два типи ракет середньої дальності "Торі", які можуть бути носіями ядерної зброї. До цього ж виду належать також ракети "Шахін-1" і "Шахін-2". Остання модернізація "Торі" має дальність польоту 1200–1800 км, вона може оснащуватися боєголовками з ядерною, біологічною чи хімічною зброєю, запускатися як з наземних, так і з повітряних платформ, має достатньо точну систему наведення [6].

За всіма цими параметрами "Торі" значно перевершує індійську ракету середньої дальності "Прітхві". Це означає, що Пакистан має більші можливості для доставки ядерної зброї, ніж Індія. Крім того, Ісламабад готовий до випробування нової модернізації ракети "Торі", яка має дальність польоту до 2700 км, тобто належить уже до класу ракет великої дальності. Індійські спеціалісти стверджують, що у керівників Пакистану є плани щодо розробки балістичної ракети "Типу" з дальністю польоту 4000 км.

Викладене тут дає змогу зробити наступні висновки:

1. Успіхи Пакистану у створенні ракетних засобів доставки ядерної зброї значною мірою пояснюються його співпрацею з іншими країнами, насамперед з КНР і КНДР. Також є вірогідною співпраця Ісламабаду з Іраном.

2. Використовуючи зарубіжний досвід (у тому числі практику нелегального імпорту компонен-

тів обладнання і технологій), Пакистан зумів досягти досить високого технологічного рівня розробки і виробництва ракетних засобів доставки.

3. Водночас з виробництвом і розгортанням ракетних засобів доставки Пакистан здійснює програму відпрацювання технології створення нових твердопаливних і рідкопаливних ракетних двигунів для засобів доставки, включаючи проведення серії випробувань.

4. У найближчій перспективі Пакистан може розробити ракетні засоби доставки, які, маючи ядерне оснащення, будуть здатні поразати цілі далеко за межами регіону.

Після проведення Пакистаном ядерних випробувань у 1998 р. США відмовились від політики пом'якшення санкцій. Але санкції все ж таки були зняті восени 2001 р. в якості заохочення пакистанського президента генерала Мушарафа, який повністю підтримав військову операцію США проти режиму талібів в Афганістані.

Оскільки пакистанське керівництво демонструє тверду рішучість у створенні національних ядерних сил, то особливий інтерес становить вибір ним воєнної доктрини. Достовірна інформація про неї практично відсутня. Президент Пакистану Первез Мушараф підтвердив, що Пакистан ніколи не буде першою країною, яка здійснить нове ядерне випробування, не сприятиме посиленню гонки озброєнь в регіоні, але Пакистан дотримуватиметься принципу “мінімального ядерного стримування” і вдосконалюватиме свої системи озброєння залежно від політики Індії у воєнній сфері. При цьому було підкреслено, що кількісні та якісні показники “мінімального ядерного стримування” визначатимуться залежно від дій Індії, у тому числі в ядерній галузі [11].

Але досвід Пакистану показав, що економічна могутність є одним з вирішальних моментів у реалізації ядерної програми. Ядерна програма виснажила економічні ресурси Пакистану. Внаслідок цього він не тільки програв геополітичне змагання Індії, яка має більш диверсифіковану економіку і систему зовнішніх зв'язків, а й зіткнувся зі зростаючими внутрішніми соціальними проблемами, які частково стали наслідком витрат на ядерну програму, а частково — наслідком зміни ставлення до Пакистану з боку провідних промислових країн світу. Для Пакистану результат ядерних випробувань став протилежним тому, який отримала Індія.

Крім того, на відміну від Індії, де рівень безпеки ядерних об'єктів традиційно високий, у Пакистані є ризик несанкціонованого доступу до ядерної інфраструктури з боку недержавних гравців, насамперед міжнародних екстремістських терористичних груп. Боротьба за владу і внутрішні суперечки також ставлять під загрозу безпеку його ядерних об'єктів.

Оцінюючи таку загрозу як високу, Сполучені Штати вже з перших днів після терористичних актів 11 вересня 2001 р. надали Пакистану допомогу у зміцненні захисту його ядерних об'єктів від терористів.

Таким чином, Пакистан є членом МАГАТЕ, але не приєднався до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та до Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу, не бере участі в міжнародних домовленостях відносно контролю за ядерним експортом. Пакистан має ядерний потенціал воєнного призначення. Військово-прикладна дослідницька та виробнича програма Пакистану вирізняється наявністю розвинутої інфраструктури і досить високим технічним рівнем. До початку 90-х років Пакистан вже мав декілька ядерних вибухових пристроїв, тобто ядерних уранових бомб. У країні є два ядерних полігона, де пакистанські спеціалісти здійснюють ядерні випробування. За оцінками більшості експертів, на сьогодні ядерні сили Пакистану складаються з ядерних бомб на основі урану. На думку пакистанських експертів, щоб мати можливість здійснювати ядерне стримування Індії, пакистанські збройні сили потребують загалом 60–70 ядерних боезапасів.

Зараз достатньо важко оцінювати обрану військовим керівництвом країни ядерну доктрину. Її основним принципом є створення “мінімальних ядерних сил стримування”, що дає можливість досить неоднозначно його трактувати. Підкреслимо, що дотримання цього принципу керівництвом Пакистану і наступні практичні дії визначатимуться здебільше політикою Індії в ракетно-ядерній галузі.

Досить часто військова ядерна програма Пакистану розглядається як сила, що урівноважує двох регіональних суперників, як компенсація переваги Індії у звичайній зброї. Але немає ніяких гарантій, що наявність в обох державах ядерної зброї призведе до створення відносно стабільної моделі взаємного ядерного стримування, оскільки прибічники нанесення превентивного удару є в обох країнах.

Література

1. Баранов С. В поисках статуса мировой державы // Азия и Африка сегодня. — 2003. — № 2. — С. 23–26.
2. Маначинський О. Ні кроку назад, ні півкроку вперед // Політика і час. — 2003. — № 1. — С. 16–19.
3. Морозов П. Эхо 1947 продолжает звучать и поныне // Азия и Африка сегодня. — 2001. — № 1, 2.
4. Москаленко В. Пакистан и Индия // Азия и Африка сегодня. — 1999. — № 1. — С. 18.
5. Плешов О. Ислам и политическая культура общества // Азия и Африка сегодня. — 2003. — № 3. — С. 17–19.
6. Соколовский М. Полвека на грани войны // Зеркало недели. — 2002. — 5–18 янв.
7. Тимербаяев Р. М. Режим ядерного нераспространения на современном этапе и его перспективы. — М.: Права человека, 2004. — С. 56.
8. Шаумян Т. Региональная безопасность — Южная Азия // Азия и Африка сегодня. — 2001. — № 9. — С. 27–30.
9. Carranza M. E. An impossible game: stable nuclear deterrence after the Indian and Pakistani tests // The Nonproliferation Review. — Spring-Summer, 1999.
10. Cohen S. F. The Idea of Pakistan. — Washington: Brookings Institution Press, 2004. — P. 167.
11. Gaurav K. Proliferation Unbound: Nuclear Tales from Pakistan // www.cns.miis.edu
12. Haqqani H. The Role of Islam in Pakistan's Future // The Washington Quarterly. — 2004. — № 28. — P. 85–96.
13. Huntley W. Nonproliferation prospects after the South Asian nuclear tests // The Nonproliferation Review. — 1998. — Fall. — www.cns.miis.edu
14. Mohan C. R. What If Pakistan Fails? India Isn't Worried... Yet // The Washington Quarterly. — 2004. — Winter. — P. 117.
15. Morrow D., Carriere M. The economic impacts of the 1998 sanctions on India and Pakistan // www.cns.miis.edu
16. Olbraith D., Berkhout F. Plutonium and Highly Enriched Uranium // The Washington Quarterly. — 2004. — Winter. — P. 97–116.

Following India's example, Pakistan conducted five nuclear tests on May 28, 1998, and declared itself a nuclear weapon state. In the global arena, the Indian and Pakistani nuclear tests challenged the international nuclear regime. Pakistan has tested both ballistic missiles and nuclear weapons. Pakistan initiated its nuclear weapons program in the early 1970s, after its defeat in the 1971 Bangladesh war. Pakistan has not announced a nuclear doctrine yet. The threat of use of nuclear weapons would be exploited to contain a larger military response from India. Pakistan's nuclear assets are reportedly under centralized military control. In the early 1990s, Pakistan acquired from China 34 complete M-11 ballistic missiles. Pakistan's Ghauri liquid-fuel ballistic missile is believed to be a copy or variant of the North Korean No-dong. There is, however, no clear indication that Pakistan has developed specialized command, control, communication and intelligence systems. Appearance of two new nuclear states became the threat for the existing of nuclear nonproliferation regime. Compatible actions of world community will help to find new methods of saving nonproliferation nuclear weapon regime.

Надійшла 6 квітня 2006 р.

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВИХ ПРОЦЕСІВ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 2(14), с. 120–125

Проаналізовано співвідношення таких явищ, як глобалізація і національні інтереси держави. Стверджується, що у вітчизняній політичній науці дотепер не вироблено методології визначення національних інтересів. Пропонується система визначення і захисту фундаментальних, стратегічних і тактичних національних інтересів сучасної України в умовах поглиблення глобалізаційних процесів.

В останнє десятиліття ХХ ст. відбулися драматичні події на міжнародній арені. З розпадом Радянського Союзу і перетворенням біполярної геополітичної моделі світоустрою на однополярну світ не став безпечнішим і стабільнішим. На зміну відносно стійкій геополітичній структурі світу прийшов період перманентної нестабільності, коли держави, що оголосили себе переможцями в “холодній війні”, намагалися встановити новий світовий порядок, який би вирізнявся яскраво вираженою однополярністю, коли окрема група промислово розвинених країн прагнула диктувати нові правила гри всій решті держав і народів світу.

На тлі зростання взаємозв'язку і взаємозалежності між державами в сучасному світі спостерігається активізація політичної діяльності суб'єктів міжнародного життя, спрямованої на реалізацію національних інтересів. Унаслідок цього загострюється боротьба між окремими країнами за володіння природними ресурсами, досягнення вищого життєвого рівня для своїх громадян. Форми цієї боротьби різні, але її запеклість і безкомпромісний характер свідчать про актуалізацію для кожної держави окремо питань забезпечення національної безпеки, проблем виживання і розвитку в наступному тисячолітті.

Одним з інструментів досягнення своїх національних інтересів у сучасному світі є таке складне явище, як глобалізація. Проблемі співвідношення таких явищ, як глобалізація і національні інтереси, присвятили свої дослідження Зб. Бжезінський, Г. Кіссінджер, Г. Мартін, Х. Шуманн, С. Хантінгтон, О. Тоффлер, Дж. Сорос, Дж. Бхагваті, О. Зінов'єв, А. Уткін, О. Арін,

О. Панарін, М. Делягін, В. Іноземцев, М. Сенченко, С. Удовік та ін. [1; 3–6; 8; 13; 14; 16; 18–25]. Проте ці напрацювання мають, як правило, загальнометодологічне значення або розглядають цю проблему через призму геополітичних інтересів провідних світових центрів сили – США, ЄС і Росії. Екстраполяція результатів цих досліджень на українську політичну дійсність є важливим самостійним завданням, тому спробуємо його виконати у цій статті.

Термін “глобалізація” вперше з'явився у середині 80-х років минулого століття. Американські вчені Т. Левіт, Р. Робертсон, М. Уотерс, японець К. Омае визначали глобалізацію як соціальний процес, у ході якого зникають географічні межі між соціальними та культурними системами, а населення по різні боки цих меж все більше розуміє цей процес [12, 590]. Пізніше, після розпаду Радянського Союзу, глобалізацію почали розглядати як широке впровадження західної моделі розвитку у решті країн планети.

Учені О. Зінов'єв, О. Арін, С. Удовік використовують поняття глобалізації як синонім американізації, західнозації або вестернізації людської цивілізації, маючи на увазі технологію встановлення нового світового порядку під протекторатом США [1; 2; 7; 22].

Можна також погодитися з Л. Івашовим, що “в найзагальніших рисах глобалізація – це геополітичний процес, що відображає зростаючу взаємозалежність країн і народів, тенденцію до встановлення єдиних стандартів поведінки в економічній, політичній, інформаційній і культурній сфері” [11, 211].

Процеси глобалізації, на думку Л. Івашова, мають сьогодні такі характерні риси [11, 212]:

1) залежність реалізації інтересів конкретних громадян від дій і рішень, що приймаються далеко за межами їхніх власних країн, іншими урядами або міжнародними організаціями;

2) загострення суперечностей між традиційною функцією держави із забезпечення власного суверенітету та імперативами вільного потоку інформації, залежність національних органів влади в ухваленні політичних рішень від загальної обстановки у всесвітній політичній системі, світовій економіці, світовій спільноті;

3) виникнення поряд з національними державами нових акторів світового політичного процесу — транснаціональних організацій і сил, що діють незалежно від держав.

За своєю соціальною сутністю, стверджує російський соціолог О. Зінов'єв, глобалізація є явищем закономірним, породженим тим, що, поперше, людство стало переходити від епохи панування людських об'єднань типу і рівня суспільств до епохи панування людських об'єднань типу й рівня надсуспільств, по-друге, еволюційний процес набув проєктованого і керованого характеру. У межах західного світу вже склалося західницьке надсуспільство, центр керування яким цілком перейшов до США. Саме Сполучені Штати і країни НАТО уповноважені нині західним надсуспільством здійснювати глобалізацію на користь західної цивілізації [9].

Глобалізація, на думку О. Зінов'єва, проходить кілька етапів. Перший етап — ефективне сприяння західного світу розпаду комуністичного блоку і загалом Радянського Союзу. Основну роль у цьому відіграли засоби “холодної” війни. Наприкінці цього етапу застосовувалися засоби “теплої” війни, у тому числі інформаційні диверсійні операції і “п'яті колони”, а також окремі операції “гарячої” війни (Чечня, Лівія, Ірак, Югославія).

Поступово усередині західного світу і на всій планеті внаслідок еволюції західного світу виникли невідкладні проблеми, які можна було розв'язати на користь західного світу лише шляхом переходу глобалізації до нової, “гарячої” стадії світової війни. Події, що відбулися 11 вересня 2001 р. у США, стали дуже доречними в цій ситуації.

Об'єктом агресії США на другому етапі глобалізації став мусульманський світ. Цей етап ще триває. Ісламський світ нині розколотий, більшість країн підтримує США або вичікує. За такої

ситуації Україна дистанціюється від ісламського світу і намагається стати союзником американців. Таліби знищені. Афганістан підкорений американцями. Ірак окупований проамериканською військовою коаліцією. США зайняли важливі позиції в азіатських районах колишнього Радянського Союзу.

Третій етап глобалізації, впевнений О. Зінов'єв, проходитиме під знаком війни Заходу проти Китаю і взагалі проти азіатського комунізму. Сили Заходу, що знищили СРСР і радянський комунізм руками самих радянських людей, мають намір діяти так само проти Китаю — розколоти китайців, створити в Китаї свою “п'яту колону”, використовувати людські ресурси і територію країн СНД, коли справа дійде до “гарячої” війни. Пострадянські країни, у тому числі Україну, активно використовуватимуть як постачальника людського матеріалу для створення корпусів окупаційних військ і адміністрацій [10].

Єдині за своїм значенням для формування геополітичної структури світу процеси глобалізації можна умовно поділити на кілька компонентів. Так, сьогодні прийнято виокремлювати економічну, політичну, інформаційну і культурну глобалізацію. Більшість фахівців схиляються до думки, що економічна (фінансова) глобалізація є первинною відносно решти процесів. Вона відбувається особливо стрімко, кидаючи виклик світоустрою, що склався і нині надто слабкий, щоб протидіяти новим реаліям. Економічна глобалізація — це особлива стадія інтернаціоналізації економічного життя. Посилився надто потужний вплив промислових і банківських транснаціональних корпорацій, які перетворилися нині на головну рушійну силу процесу глобалізації, а традиційні її суб'єкти — національні держави — втратили у багатьох відношеннях свій вплив на процеси життєдіяльності у світі.

Економічна глобалізація створює низку негативних наслідків для стабільного розвитку держав. Швидко збільшується прірва між економічно розвиненими країнами і такими, що розвиваються, зменшується роль держави в регулюванні економічних відносин, панує процес “доларизації” світової економіки.

Зростання кількості спекулятивних операцій на міжнародних валютних ринках спричиняє виникнення фіктивних фінансових ресурсів. Абстрактний характер маніпулювання фінансовими інструментами призводить до тотальної спекуляції, до символічної, віртуальної форми фіктивного капіталу, його відриву від функціонування і руху

реального матеріального виробництва. У зв'язку з цим світ усе більше наближається до фінансового краху.

Політична глобалізація полягає у поширенні у всьому світі ідей демократичного політичного устрою, створенні регіональних політичних союзів, діяльність яких ґрунтується на демократичних цінностях. Усе активніше розгортається кампанія щодо захисту особистих прав людини незалежно від того, в якій країні і за якими внутрішніми законами вона живе. Держави з тоталітарними, а іноді і з авторитарними політичними режимами поступово ізолюються від світової спільноти, проти них застосовуються санкції, проводяться військові операції.

Процеси політичної глобалізації спричинили виникнення на Заході концепцій “обмеженого суверенітету” і “гуманітарної інтервенції”. Згідно з цими концепціями повноваження органів державної влади щодо своїх громадян більше не є безмежними, тому у разі порушення прав людини у цих країнах міжнародне співтовариство має право втручатись у внутрішні справи такої держави [11, 217].

Інформаційна глобалізація виникла внаслідок революційного прориву в галузі інформаційних технологій. Супутникове телебачення, мобільний космічний і стільниковий телефонний зв'язок, мережа Інтернет — усе це значно збільшило й прискорило потоки інформації.

Інформаційна глобалізація — це одночасно і найкорисніший, і найнебезпечніший компонент глобалізації. Позитивним є те, що плодами тотальної інформатизації може користуватися будь-який житель планети, якщо він має комп'ютер і доступ до Інтернету. Небезпека ж приховується в абсолютній неконтрольованості інформаційних потоків з боку більшості держав. Для сучасної інформації не існує державних кордонів, тому в цій ситуації проблема національного суверенітету є надзвичайно гострою. Крім того, володіння та управління могутніми інформаційними потоками є надто дорогою справою, а тому нею керують лише група найбагатіших держав та окремі дуже багаті бізнесмени.

Культурна глобалізація є закономірним наслідком виникнення попередніх трьох форм глобалізації. Спочатку більшість аналітиків прогнозували, що у процесі міжнародного спілкування поступово сформується універсальна загальнолюдська культура. Проте процеси культурної глобалізації протікають не так активно, як це відбувається в економічній і політичній сфе-

рах. Національні культури посилено чинять опір привнесеним ззовні і чужих для цієї цивілізації цінностям. Культурна глобалізація йде не шляхом формування універсальної людської культури, а в напрямку створення нових, позанаціональних типів культур.

Руйнування національних меж і державних суверенітетів призводить до глобалізації тих сфер суспільного життя, які становлять реальну загрозу функціонуванню всього західного світу. Йдеться передусім про глобалізацію злочинності і тероризму.

Організована злочинність у зв'язку з цим перетворилася на глобалізовану злочинність, тобто об'єднала в цьому плані всі країни та континенти. Вона на максимальному рівні скористалася надбаннями епохи посткомунізму: правами людини, свободою слова, демократією, лібералізацією фінансових ринків.

Глобалізована злочинність особливо активно проявляє себе у таких надприбуткових сферах, як виробництво і збут наркотиків, торгівля зброєю, нелегальна міграція, торгівля жінками і дітьми, торгівля людськими органами, незаконна торгівля алкогольними виробами, торгівля краденими машинами.

Експерти вважають, що глобалізована злочинність — це найбільш швидко зростаюча галузь світової економіки, яка приносить діячам злочинного світу щорічний прибуток у 1,5 трильйони доларів [26, 197].

Глобалізація призвела до розширення географії здійснення терористичних актів. Починаючи з 1995 р. їх кількість зросла від 800 до 2000 за рік. При цьому терористичні акти почали набувати системного характеру, а терористичні угруповання вже домовляються синхронізувати свої дії. Це дає підставу говорити про глобалізацію тероризму [16, 274–276].

Аналізуючи процеси глобалізації в різних сферах людської діяльності, С. Удовік робить такі висновки [22, 259]:

1. Відбувається помітний розподіл країн світу на процвітаючі і периферійні. З'явилися групи країн (позапериферійних — більшість країн Африки), що безнадійно відстали і взагалі не розглядаються в рамках глобальної економіки. Проміжний стан займають країни напівпериферійної зони. Але їх роль в економіці, науці і політиці безперервно знижується, і вони все більше зливаються з периферійними країнами.

2. Відбувається все більш очевидне посилення лідера — США, які очолюють групу розвинених

країн, що сповідують західноєвропейську модель розвитку.

3. Посилення США відбувається також побічно, оскільки це яскраво виявляється в агресивному просуванні як зразка для всіх країн так званого західного стилю життя.

Аналіз геополітичного становища України в сучасному світі свідчить про те, що її роль в майбутньому світопорядку має певну невизначеність, оскільки за своїм політичним та економічним розвитком вона належить як до країн напівпериферії, так і периферії.

Проте якщо перспективи інтеграції України в західне співтовариство виглядають поки що на рівні теоретичної проблеми, без практичного її вирішення у найближчі 25–30 років, то характер деградації соціальної інфраструктури держави, старіння і вимирання нації, технологічний колапс висувають на порядок денний злободенну проблему – пошук ефективного й адекватного політичного курсу країни з урахуванням його життєво важливих національних інтересів.

На жаль, в українській політичній науці дотепер не вироблено методологію визначення національних інтересів. Здебільше домінують декларативні та заідеологізовані гасла, сформульовані під впливом процесів політичної, культурної та інформаційної глобалізації.

Так, А. Кудряченко визначає національний інтерес як “вираження інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему держави, як компроміс в об’єднанні запитів кожної людини і суспільства зокрема” [15, 451].

Це розуміння національних інтересів орієнтоване виключно на сферу внутрішньої політики. Не випадково головними пріоритетами державної політики проголошено такі декларативні цілі, як побудова цивільного суспільства і правової держави, забезпечення прав людини, інтеграція національних і загальнолюдських цінностей.

Інший вітчизняний дослідник, представник Фонду підтримки прогресивних реформ О. Михальченко визначає національні інтереси України як “сукупність збалансованих інтересів особи, суспільства та держави в економічній, внутрішньополітичній, соціальній, міжнародній, інформаційній, військовій, екологічній та інших сферах” [17].

Подібний підхід надає перевагу інтересам особи перед інтересами суспільства і держави, ігноруючи той факт, що саме дієздатна держава та ефективне суспільство можуть стати фундаментом гармонійно розвиненої особи.

Допускаючи таку помилку, О. Михальченко, наприклад, стверджує, що “національні інтереси України в інформаційній сфері полягають у дотриманні конституційних прав та свобод громадян у галузі отримання інформації і користування нею, в розвитку сучасних телекомунікаційних технологій”. При цьому автор не розглядає аспекти інформаційної безпеки, запобігання користуванню громадянами інформаційно-маніпулятивними технологіями, які стали основним інструментом зовнішнього управління людськими ресурсами іншими державами.

Такі помилки свідчать про зайву односторонність, суб’єктивність методик визначення національного інтересу, недооцінку зовнішньополітичних інтересів, які в умовах глобалізованого світу набувають першочергового значення.

Тому більшої уваги заслуговує наукова позиція російського дослідника О. Аріна, який визначає національний інтерес держави як “суб’єктивну форму вираження об’єктивних потреб суспільства, які в акумульованому вигляді виражаються через інтереси держави, тобто вони по суті є державними інтересами” [1, 381–382].

Зрозуміло, що ці інтереси поділяються на внутрішні і зовнішні. Серед перших найважливішими є стабільність і розвиток – два суперечливі явища, баланс яких робить державу стійкою, тобто цілісною.

Проте запорукою успіху у забезпеченні внутрішніх національних інтересів є першочергове забезпечення зовнішніх інтересів. Оскільки зовнішнє середовище украї неоднорідне, то й інтереси щодо кожного суб’єкта вирізнятимуться за змістом. При всьому цьому постійними при взаємодії з будь-якими суб’єктами залишаються фундаментальні інтереси, які були переважаючими в усі часи і для всіх держав: 1) територіальна цілісність; 2) незалежність або політичний суверенітет; 3) збереження панівного устрою, тобто політико-економічного режиму; 4) економічний розвиток і процвітання, яке більшою мірою залежить від взаємодії із зовнішнім середовищем; 5) збереження національно-культурної самобутності країни.

Крім фундаментальних інтересів і цінностей, існують стратегічні й тактичні інтереси. Ці інтереси динамічні, мінливі, вони постійно коригуються залежно від міжнародного становища, що постійно змінюється. Врешті-решт, їх реалізація припускає розширення, збільшення, підсилення обсягів фундаментальних інтересів.

Орієнтація на подібну методику дає нам змогу вважати фундаментальними національними інтересами такі:

1) забезпечення територіальної цілісності країни; беззастережне збереження політичного суверенітету держави;

2) гарантія національної безпеки, запобігання нападу із застосуванням ядерної, біологічної, хімічної або іншого роду зброї, недопущення перетину кордонів озброєними формуваннями;

3) запобігання появам збройних сил ворожих держав на кордонах України;

4) запобігання економічним збиткам, завданим з боку іноземних держав, транснаціональних корпорацій, а також міжнародних фінансових організацій;

5) забезпечення національно-культурної самобутності українського народу.

Важливими стратегічними інтересами України є такі:

1) розвиток конструктивних, а по можливості і союзницьких, відносин з державами, чия політика збігається з напрямками зовнішньої політики України;

2) запобігання поширенню зброї масового знищення;

3) сприяння запобігання регіональним конфліктам, передусім у районах, що межують з Україною;

4) участь у боротьбі з міжнародною злочинністю, тероризмом і наркобізнесом;

5) запобігання неконтрольованій міграції через кордон України;

6) запобігання поширенню релігійного екстремізму в будь-якій формі;

7) участь тільки в тих міжнародних організаціях, діяльність яких безпосередньо стосується національних інтересів України;

8) сприяння збільшенню ВВП України за рахунок торговельно-економічної діяльності на світовій арені.

Вторинними (тактичними) національними інтересами є умови, які хоча безпосередньо й не пов'язані з фундаментальними і стратегічними інтересами, але побічно полегшують або зможуть полегшити в майбутньому їх реалізацію.

До таких інтересів можуть належати:

1) нейтралізація "п'ятої колони", що діє на користь іноземних держав і завдає шкоду національним інтересам України;

2) протидія культурологічній агресії з боку деяких західних і мусульманських країн за підтримки місцевих "західників" і "фундаменталістів";

3) захист українського населення від обмеження їх цивільних прав у колишніх республіках СРСР.

Формування національних інтересів України буде неповним без урахування погроз з боку сучасного глобалізованого світу.

До погроз територіальній цілісності України належать:

1) посягання Румунії на острів Зміїний і прилеглу акваторію;

2) зазіхання Росії на півострів Крим, Севастополь і острів Тузла;

3) конфліктна ситуація на кордоні України між Молдовою і Придністровською республікою;

4) сепаратистські рухи в Криму мусульманських фундаменталістів.

Погрозами політичному суверенітету можна вважати такі:

1) спроби втручання західних країн, передусім США, у внутрішні справи країни, наприклад, під гаслом "запобігання поверненню України до авторитаризму" або відсутність "свобод" для ЗМІ;

2) формування деякими державами і наднаціональними структурами лобі серед політиків, учених та бізнесменів, що діють на користь своїх союзерів;

3) антиукраїнська діяльність зарубіжних ЗМІ і так званих "наукових організацій" на території України, а також підтримка зарубіжними країнами деяких вітчизняних ЗМІ (дії яких суперечать інтересам Української держави).

До погроз національній безпеці належать:

1) розширення НАТО на північ, схід і південь;

2) участь "миротворчих сил" на територіях сусідніх країн;

3) участь українських військових контингентів у військових або поліцейських операціях, які проходять не під егідою ООН;

4) фактичне перетворення України в демілітаризований санітарний кордон між двома цивілізаційними центрами — Заходом і Росією.

До погроз економічного характеру належать безконтрольне впровадження західних компаній, нерідко через підставні фірми та організації, у стратегічні сектори української економіки, а також дискримінація українських товарів на ринках західних країн.

До погроз національно-культурній самобутності України належить беззастережне впровадження західних цінностей (передусім некритичне поширення ліберальних поглядів, які безповоротно руйнують традиційний системоутворюючий світогляд українського суспільства).

Тільки виважений підхід з урахуванням усіх негативних для України наслідків глобалізації дасть змогу вітчизняним політикам і вченим адекватно формулювати, а головне — відстоювати національні інтереси України.

Література

1. Арин О. А. Мир без России. — М.: ЭКСМО, 2002. — 480 с.
2. Арин О. А. Россия: ни шагу вперед. — М.: ЭКСМО, 2003. — 352 с.
3. Бжезінський З. Велика шахівниця: Пер. з англ. — Л.; Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. — 236 с.
4. Бжезінський Зб. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство: Пер. с англ. — М.: Междунар. отношения, 2004. — 288 с.
5. Бхагвати Дж. В защиту глобализации: Пер. с англ. / Под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Ладомир, 2005. — 448 с.
6. Делягин М. Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации: Курс лекций. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: ИНФРА-М, 2003. — 768 с.
7. Зиновьев А. А. Гибель русского коммунизма. — М.: ЗАО "Изд-во Центрполиграф", 2001. — 431 с.
8. Зиновьев А. А. Запад. — М.: ЗАО "Изд-во Центрполиграф", 2000. — 509 с.
9. Зиновьев А. Идеологическая глобализация. Американцы претендуют на роль правителей человечества // Независимая газета. — 2002. — 26 февр.
10. Зиновьев А. Новый этап глобализации "Русская Линия". — http://www.rusk.ru/News/02/1/new27_01a.htm
11. Ивашов Л. Г. Россия или Московия?: Геополитическое измерение национальной безопасности России. — М.: ЭКСМО, 2002. — 416 с.
12. Иноземцев В. Расколота цивилизация. — М.: Академия-Наука, 1999. — 714 с.
13. Иноземцев В. Л. На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия. — М.: ЗАО Изд-во "Экономика", 2003. — 776 с.
14. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика?: Пер. с англ. / Под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Ладомир, 2002. — 352 с.
15. Кудряченко А. І. Національна безпека і національні інтереси України. Політологія: Підруч. для студ. вищих навч. закл. / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. — К.: Вид. центр "Академія", 2001. — С. 449–461.
16. Мартин Г.-П., Шуманн Х. Западня глобалізація: атака на процвітання і демократію: Пер. с нем. — М.: Издат. дом "АЛЬПИНА", 2001. — 335 с.
17. Михальченко А. Национальная безопасность как базис государственной политики Украины. — <http://fprg.org.ua>
18. Панарин А. С. Искушение глобализмом. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. — 416 с.
19. Сенченко М. І. Латентні структури світової політики: Нариси з конспірології. — К.: МАУП, 2003. — 312 с.
20. Сорос Дж. Джордж Сорос про глобалізацію: Пер. з англ. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. — 173 с.
21. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. Знание, богатство и сила на пороге XXI века: Пер. с англ. — М.: ООО "Издательство АСТ", 2003. — 669 с.
22. Удовик С. Л. Глобализация: семиотические подходы. — М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2002. — 480 с.
23. Уткин А. И. Мировой порядок XXI века. — М.: ЭКСМО, 2002. — 512 с.
24. Уткин А. И. Единственная сверхдержава. — М.: Алгоритм, 2003. — 576 с.
25. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. — М.: ООО "Издательство АСТ", 2003. — 603 с.
26. Этциони А. От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям: Пер. с англ. / Под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Ладомир, 2004. — 384 с.

The author comes to the conclusion that in the home political science up to now there has not been worked out methodology of defining national interests of the State under circumstances of globalization. He suggests to define them as a subjective form of expressing objective needs of the society and to divide them into fundamental, strategic and tactical ones.

Надійшла 11 травня 2006 р.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ КАМПАНИИ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 2(14), с. 126–129

Рассматривается такая политическая технология, как выборы, которая стимулирует изучение проблематики организации и проведения избирательной кампании, определения стратегических целей и задач кампании, рационального распределения времени, ресурсов и профессиональных возможностей ее участников.

В современных демократических обществах посредством выборов формируется значительная доля органов государственной власти и местного самоуправления, вследствие чего предоставляются властные полномочия избираемым должностным лицам от президента страны до депутатов местных органов власти. Все это позволяет говорить об особой роли института выборов в демократической политической системе.

Переход к пропорциональной избирательной системе на выборах народных депутатов Украины свидетельствует об усилении роли партий в политической жизни страны. Но одновременно с этим перед партиями возникают проблемы укрепления организационной структуры, подбора квалифицированных кадров, разработки политической и партийной программ развития, но самая главная из них — проблема разработки такой стратегии избирательной кампании, которая обеспечит партии максимальное количество мест в парламенте в зависимости от числа проголосовавших за нее избирателей.

Сегодня развивается новое направление политической деятельности, которое связано с организацией и проведением избирательных кампаний, а значит, возникла необходимость его теоретического и методологического обоснования.

Исследованию данной проблемы посвящены работы В. М. Бебика [1], М. Е. Кошелюка [4]; неоднозначную трактовку PR-стратегии предлагают А. В. Пониделко и А. В. Лукашев [7]. Накануне парламентских выборов в Украине появилось множество публикаций об особенностях национальных избирательных технологий [3] и общих

стратегических концепциях политических партий Украины [5].

Проанализируем этапы и стадии стратегического планирования избирательной кампании, попытаемся составить целостную концепцию продвижения кандидата или политической партии, чтобы оценить ход избирательной кампании исходя из политического и социально-экономического контекста.

Выборы — это особый политический рынок с отработанными правилами игры, но с разными статусными и функциональными характеристиками его участников. В качестве “покупателей” выступает электорат, в качестве “товара” — субъекты политики (партии, партийные блоки, политические лидеры и т. д.). Как и на экономическом рынке, где существует система действий по управлению операциями сбыта и торговли, регулированию рыночных процессов и изучению конъюнктуры и закономерностей функционирования рынка, — все это относится к сфере изучения маркетинга, в данном случае — политического маркетинга, одной из составляющих которого является избирательный (электоральный) маркетинг. Он имеет более ограниченную цель: помочь политическим партиям и кандидатам разработать и провести избирательную кампанию. Электоральный маркетинг включает в себя следующие функции: изучение конъюнктуры “политического рынка”, настроения избирателей, их готовности поддерживать те или иные программы. На основе социальных исследований политического рынка намечаются стратегия избирательной кампании, ее “ось”, средства и методы ее реализации.

Термины “стратегия” и “тактика” применительно к избирательной кампании определяются в литературе по электоральной проблематике неоднозначно. Политическая стратегия в идеальном варианте — это научная теория и программа достижения одной из политических целей [6]. Если трактовать этот термин более подробно, то политическая стратегия — это основная линия политической деятельности и методов ее осуществления, которая определяется в программах и других документах партий, государственных и общественных объединений и движений. Она представляет собой систему крупномасштабных политических решений и разработанных направлений деятельности, последовательная реализация которых обеспечивает достижение основной цели основными субъектами политики [4]. То же самое можно сказать и применительно к стратегии избирательной кампании.

Таким образом, стратегия избирательной кампании — это план будущих действий субъекта политики по привлечению на свою сторону необходимого количества голосов избирателей. При разработке стратегии избирательной кампании необходимо учитывать следующее:

1. Стратегия — это целостная концепция, которая дает возможность кандидату достичь успеха. Благодаря такой концепции можно четко видеть цели и перспективы избирательной кампании, намечать конкретные способы решения возникающих в ходе кампании проблем.

2. Стратегия объединяет все элементы кампании, ее можно сравнить с зонтом, под которым принимаются все решения, связанные с кампанией.

3. Стратегия — это тест для проверки всех тактических решений, которые принимаются в ходе кампании.

В общем плане кампании разработка стратегии означает поиск ответов на следующие вопросы: какова политическая ситуация в регионе; какими потенциалами — личностными, людскими, материальными обладает кандидат (партия); какие конкретные перспективные дела он может предложить своим избирателям; как лучше всего донести до избирателей то, что он хочет совершить; кто может выступить в качестве союзников, помочь ему в привлечении новых голосов избирателей; кто является главным соперником кандидата, каких действий можно ожидать от этого соперника и его команды, каким образом этому можно противодействовать [2].

В основу стратегического планирования должна быть положена предвыборная про-

грамма кандидата (партии). Она является тем документом, на основе которого строится вся предвыборная агитация. Программа логически определяет содержание лозунга, основную тему рекламной кампании, избирательную платформу, текст листовок, плакатов, выступлений кандидата перед избирателями и т. д. Содержание программы зависит от характера выборов. Так, выборы Президента — это выбор пути развития государства. Кандидатам, претендующим на этот пост, необходимо иметь свою концепцию развития страны, построенную на основе знания истории государства, развития современного мирового сообщества, достижений в области управления экономическими и социальными процессами.

В программах избирательных объединений и блоков должны доминировать такие аспекты, как знание проблем, охватывающих все сферы жизни общества, состояние законодательного процесса, конкретные предложения по разработке и совершенствованию законов, затрагивающих интересы большинства избирателей. Отметим также, что одним из важнейших факторов “принятия” программы избирателями является ее эмоциональность. Обычно программа печатается на 2–4 страницах буклета крупным шрифтом, чтобы ее можно было прочитать или просмотреть глазами в общественном транспорте. При этом желательно подчеркнуть и аргументировать наиболее важные моменты. Однако недостаточно разработать предвыборную программу и подать ее в привлекательном виде, необходимо предпринять немалые организационные усилия, чтобы эта программа дошла до избирателя.

Следующим элементом стратегического планирования избирательной кампании является разработка имиджа кандидата или партии (блока), поскольку считается, что именно он является одним из ключевых факторов выбора кандидата (партии). Политический имидж — это образ, который целенаправленно формируется и предназначен для оказания эмоционально-психологического влияния на определенных лиц с целью его популяризации. Необходимо учитывать, что политик существует не только в рамках политического поля, но и в рамках коммуникативного поля, а потому значительную роль в его жизни играет символический мир, сформированный массовыми коммуникациями. Население формирует свое представление о политике на основе его символических представлений в границах общественных коммуникаций. Такие символические,

знаковые представления и составляют политический имидж [6].

Моделирование политического имиджа — процесс творческий, зависящий от многих разноплановых составляющих. Однако при всем их разнообразии существует определенный методологический подход к построению имиджа [6]:

1. Имидж должен вызывать доверие. Если правдивость его ставится под сомнение, он никогда не выполнит возложенной на него функции.
2. Имидж — явление синтетическое. Он разрабатывается специально для достижения определенной цели, для создания благоприятного впечатления.
3. Имидж пассивен. Он должен отвечать ожиданиям и чаяниям избирателей, а не пытаться изменить реальность “под себя”.
4. Имидж — это своего рода идеал, который становится реальностью только в случае широкой известности. Создание имиджа — это создание репутации, а не характера.
5. Имидж должен быть живым, ярким и конкретным.
6. Имидж должен быть достаточно простым, понятным избирателю.
7. Имидж апеллирует как к воображению, так и к разуму, занимая промежуточную ступень между ожиданиями избирателей и реальностью.

Отметим, что имидж бывает объективным, субъективным, моделируемым и идеальным.

Объективный имидж — это то впечатление о кандидате (его образ), которое формируется в сознании избирателей. Субъективный имидж — это представление кандидата о том, “кто и каков он из себя есть” в глазах населения. Если использовать принятую в психологии терминологию, то субъективный имидж — это та часть Я-концепции кандидата, которая содержит его представления о том, как его воспринимают избиратели (“Я в восприятии публики”). Моделируемый имидж — это тот образ, который пытаются создать команда кандидата и привлеченные специалисты. Идеальный имидж — это такая совокупность качеств гипотетического кандидата, которая максимально отвечает конкретной предвыборной ситуации.

В политологической литературе существует множество типологий имиджа. Например, парламентские выборы 2002 года показали следующие типы имиджей, сформированных кандидатами в депутаты:

1. “Деловой” — опирается на принцип “мы сделали деньги для себя, значит сделаем их и для вас”.
2. “Интеллектуальный” — создавался на основе утверждения о том, что для работы в парламенте необходимы компетентные люди, которые обладают достаточным уровнем знаний и интеллекта.
3. “Политический” — создавался на контрастном противостоянии коммунистов-социалистов и национал-демократов.
4. “Женский” — внедрялся на принципе отличительных особенностей женщин и базировался на утверждении “похоже на то, что мужчины уже ничего не могут предпринять, выбирайте женщин, и они сделают этот мир лучше”.
5. “Народный имидж” — формируется позитивное отношение к кандидату, как к “своему парню”.
6. “Местного жителя” — как и “народный имидж”, создавался на утверждении: “Я — свой, я здесь живу, я никуда не денусь, так как у меня здесь семья. Меня легко найти”.

Этот перечень далеко не полный, так как конкретная политическая ситуация не всегда требует от политика позитивного имиджа, иногда выгоднее играть негативные роли (например, демонстрировать тип “агрессора”, “диктатора” и др.). Но такие ситуации в настоящее время встречаются редко, поэтому все силы и время специалистов уходят на создание “привлекательного” образа кандидата или партии (блока). В нем избиратели видят те качества, которые они считают желательными для политика. При этом не следует преувеличивать значение созданного имиджа, если отсутствует единство между ним и реальными характеристиками кандидата. Такой созданный образ должен быть гармоничным и естественным, иначе “фальшивый” политик не получит поддержки электората и все усилия специалистов будут потрачены впустую.

Следующим этапом при планировании избирательной кампании должно стать вступление кандидата (партии) в активную предвыборную борьбу. При этом очень важно грамотно рассчитать (создать) информационный повод для представления кандидата. Создаваемый информационный повод должен отвечать ряду критериев: повод должен точно соответствовать ожиданиям одной из наиболее многочисленных социальных групп; он должен отличаться оригинальностью, событийностью, чтобы привлечь к себе внимание

трансляторов информации [4]. При этом отметим, что соблюсти сразу все критерии практически невозможно. Поэтому чаще всего за первым представлением кандидата идет следующее, а далее действует тщательно выстроенный процесс со своей кульминацией.

Еще одним из важнейших элементов стратегического планирования является определение адресных групп и слабых сторон всех участников борьбы. Крайне важно получить максимально полное представление о своих избирателях: кто они, как живут, каковы их основные ценности, ориентации, нужды и надежды. Следует также знать, какие социальные группы являются потенциальными противниками кандидата и какие потенциальными сторонниками. Это знание поможет правильно определить стратегию кампании и ее план. Известно, что приблизительно третья часть избирателей принимает окончательное решение именно в день голосования, а зачастую поведение именно этой части электората определяет исход многих кампаний. На начальных этапах «неопределившимся» обычно соответствует абсолютное большинство, поскольку постоянно интересуются политикой в обществе, по разным оценкам, 10–20 % избирателей. Исходя из этого можно утверждать, что неустойчивая часть электората является ключевой группой, за голоса которой и идет борьба.

Кампания не может быть успешно проведена без базовых знаний о всех кандидатах, участвующих в данной предвыборной гонке. Неприятные сюрпризы можно предвидеть и быть готовым к ним, если заблаговременно собрать полную информацию о потенциальных соперниках.

Следует всегда помнить, что средства массовой информации — это основное средство воздействия на электорат. Для эффективного их использования необходимо определить те основные источники информации, благодаря которым можно смело обращаться к избирателям.

Исследование политического рынка, как предварительный этап разработки плана кампании, закладывает своеобразный информационный фундамент под всю предвыборную кампанию. Имеется в виду социологическое исследование электората, изучение общественного мнения через различные каналы поступления информации.

Для эффективного осуществления стратегических целей необходимо разделить весь период избирательной кампании на этапы, составив график и план мероприятий на каждом из них. Это поможет не распылять силы, экономить деньги и с максимальной эффективностью работать с избирателями.

Заключительным элементом стратегии избирательной кампании является планирование, т. е. переводение всего изложенного в окончательный план всей кампании.

Литература

1. Бебик В. М. Менеджмент виборчої кампанії. — К.: МАУП, 2001. — 213 с.
2. Жуков К. С. Азбука избирательной кампании. — М.: ИМА-Пресс, 2001. — 327 с.
3. Золотухін Е. Стрільба на ураження, або абетка виборчих технологій // Віче. — 2005. — № 4.
4. Кошелюк М. Е. Технологии политических выборов. — СПб.: Питер, 2004. — 238 с.
5. Петров О. Стратегії політичних сил на парламентських виборах 2006 року // Політичний менеджмент. — 2006. — № 1.
6. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.
7. Пониделко А. В., Лукашев А. В. «Черный PR» как средство овладения властью или бомба для имиджмейкера. — СПб.: Третье тысячелетие, 2000. — 170 с.
8. Скрипкина Ж. В. Избирательные системы и технологии: Учеб. пособие. — М.: Вузовский учебник, 2005. — 172 с.

Розглядається така політична технологія, як вибори, яка стимулює вивчення проблематики організації та проведення виборчої кампанії, визначення стратегічних цілей та завдань кампанії, раціонального розподілу часу, ресурсів і професійних можливостей її учасників.

Получена 18 апреля 2006 г.

In collection of scientific works the articles of research workers, who are engaged in the problems of development of economy and management, political science, psychology and law, are published.

For research workers, teachers, students, and also for everyone who is interested by development of science in Ukraine.

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Випуск 2(14)

Scientific edition

SCIENTIFIC WORKS OF THE INTER-REGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT

Issue 2(14)

Редактор *З. П. Чиркова*

Коректор *Т. К. Валицька*

Комп'ютерне верстання *С. В. Бичков, Т. І. Губанова*

Оформлення обкладинки *О. О. Масловська*

Підп. до друку 27.05.06. Формат 60×84/8. Папір офсетний. Друк ротатійний трафаретний.
Ум. друк. арк. 21,5. Обл.-вид. арк. 22,55. Тираж 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи № 8 від 23.02.2000

Вимоги до авторів щодо подання статей продовжуваного видання “Наукові праці МАУП”

Стаття повинна розкривати зміст однієї з рубрик:

1. Економічні науки і менеджмент.
2. Політичні науки.
3. Психологічні науки.
4. Юридичні науки.

Автор несе відповідальність за достовірність матеріалу, який подає.

Обсяг статті – 6–12 друкованих сторінок.

Структура статті: рубрика, УДК, прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання (посада), повна назва місця роботи автора, назва статті, анотація мовою тексту статті, текст, бібліографія, резюме українською або англійською мовою.

УДК слід друкувати ліворуч зверху сторінки, нижче через 2 інтервали – прізвище(а) та ініціали автора(ів), науковий ступінь, вчене звання (посада), ще через 2 інтервали – повну назву місця роботи автора(ів), ще нижче через 2 інтервали – назву статті великими літерами.

Перед текстом статті необхідно розмістити анотацію обсягом щонайбільше 6 рядків мовою тексту статті шрифтом Times New Roman 12 pt.

Текст статті необхідно друкувати на папері стандартного формату (А4) через 1,5 інтервала шрифтом Times New Roman 14 pt. Формат тексту – 170×252 мм (60–62 знаки у рядку, 29 рядків на сторінці). Поля: верхнє – 25 мм, нижнє – 20 мм, праве – 10 мм, ліве – 30 мм.

Після тексту статті необхідно розмістити резюме. Якщо статтю написано російською мовою, резюме слід подавати українською. Якщо статтю написано українською мовою, резюме слід подавати англійською.

Список використаної літератури необхідно розмістити наприкінці тексту.

Автор повинен підписати статтю на останній сторінці.

Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов’язкові.

Разом із друкованою статтею автор має подати її електронний варіант на дискеті 3,5 дюйма. Файл статті повинен бути збережений у форматі DOC для MS Word 97. Екранні копії, схеми, рисунки та фотографії слід записувати на дискеті окремими графічними файлами форматів TIF, BMP, GIF, JPG, в імені яких зазначати номер ілюстрації у статті, наприклад pict 10.tif.

На поданій дискеті мають бути лише файли, що належать до змісту статті. На етикетці дискети необхідно зазначити прізвище(а) та ініціали автора(ів).

Текст статті та дискета авторів(ам) не повертаються.

До матеріалу автор обов’язково повинен додати домашній та службовий номери телефонів.

Редакція залишає за собою право рецензувати та редагувати статті.

ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. *Васильев М. А.* Уравнения движения калибровочных полей высших спинов как свободная дифференциальная алгебра // *Ядер. физика.* — 1988. — Т. 48, вып. 5 (11). — С. 286–301.
2. *Камзин А. С., Русаков В. Л.* Пропорциональный счетчик для мессбауэровских исследований поверхностных слоев при температурах от 100 до 700 К // *Приборы и техника эксперимента.* — 1988. — № 5. — С. 56–58.
3. *Пугачев В. С., Сеницин И. Н., Шин В. И. и др.* Проблемы анализа и условно оптимальной фильтрации в реальном масштабе времени процессов в нелинейных стохастических системах // *Автоматика и телемеханика.* — 1987. — № 12. — С. 3–24.
4. *Взаимодействие ядер азота и углерода / К. П. Артемьев, А. Л. Ветошкин, М. С. Головков и др.* // *Ядер. физика.* — 1988. — Т. 48, вып. 5(11). — С. 1208–1246.
5. *Вильдермут К., Тан Я.* Единая теория ядра / Пер. с англ. Ю. Ф. Смирнова. — М.: Наука, 1980. — 602 с.
6. *Тедеоко К.* Урановые месторождения Италии // *Геология, геохимия, минералогия и методы оценки месторождений урана / Пер. с англ.; Под ред. Б. И. Вивона.* — М., 1988. — С. 304–318.
7. *Грушин В. Ф.* Фоторождение пионов на протоне при малых энергиях: полный опыт и мультипольный анализ // *Фоторождение пионов на нуклонах и ядрах.* — М., 1988. — (Труды ФИАН; Т. 186).
8. *Программа экспериментальных исследований на мезонной фабрике ИЯИ АН СССР: Тр. V Всесоюз. сем., 23 – 27 апр. 1983 г., Звенигород.* — М., 1984. — 372 с.
9. *Крупчицкий П. А.* Нарушение пространственной четности в ядерных реакциях с поляризованными нейтронами // *Нейтронная физика: Материалы I Междунар. конф. (Киев, 14–18 сент. 1987 г.).* — М., 1988. — Т. 1. — С. 81–94.
10. *Соботович Э. В., Ольховик Ю. А., Соколюк Г. А., Коромысло Т. И.* Сравнительная характеристика миграционной способности радионуклидов в донных отложениях водоемов // *Докл. АН УССР. Сер. А.* — 1990. — № 8. — С. 25–34.
11. *Оганезов Г. А.* Дифрактометрический комплекс с источником холодных нейтронов: Автореф. дис. ... канд. физ.-мат. наук / ОИЯИ. — Дубна, 1988. — 18 с.
12. *Ломидзе В. Л., Франк Э.* О накоплении трансактинидов в реакторе ИБР-2. — Дубна, 1988. — 10 с. — (Препр. / ОИЯИ; 18-88-759).
13. *Ковалев Н. И.* Экологические катастрофы. — К., 1998. — 20 с. — (Препр. / НАН Украины. Ин-т ядерных исслед.; КИЯИ-98-5).
14. *Кир'янчук В. М., Рудчик А. Т., Будзановски А. та ін.* Механізми реакції ${}^9\text{Be}({}^{11}\text{B}, {}^{12}\text{B}){}^8\text{Be}$ / *Зб. наук. праць Ін-ту ядерних досл.* — 2004. — № 1(12). — С. 16–22.
15. *Salcamoto H., Kishimoto T.* Microscopic Analysis of Nuclear Collective Motions in Terms of the Boson Expansion Theory (I). Fommiation // *Nuclear Physics.* — 1988. — Vol. A486, № 1. — P. 1–42.
16. *Hodges D. A., Jackson H. G.* Analysis and Design of Digital Integrated Circuits. — N.-Y., 1985. — 454 p.